

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**SÜMERBANK DOKUMA FABRİKALARI'NIN DÖNÜŞÜMÜ (1935-2019):
KAYSERİ, EREĞLİ, NAZİLLİ, BURSA ve MALATYA ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İlgin Yeşim ELDEŞ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Programı

EKİM 2019

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**SÜMERBANK DOKUMA FABRİKALARI'NIN DÖNÜŞÜMÜ (1935-2019):
KAYSERİ, EREĞLİ, BURSA ve MALATYA ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İlgin Yeşim ELDEŞ
502131054**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nurbin PAKER KAHVECİOĞLU

EKİM 2019

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502131054 numaralı Yüksek Lisans / Doktora Öğrencisi Ilgın Yeşim ELDEŞ, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “SÜMERBANK DOKUMA FABRİKALARI'NIN DÖNÜŞÜMÜ (1935-2019): KAYSERİ, EREĞLİ, NAZİLLİ, BURSA VE MALATYA ÖRNEKLERİ” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Nurbin PAKER KAHVECİOĞLU** .....
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Doç. Dr. İpek AKPINAR AKSUGÜR** .....
İstanbul Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Demet MUTMAN .....
Özyeğin Üniversitesi

Teslim Tarihi : **3 Ekim 2019**
Savunma Tarihi : **23 Ekim 2019**

Anneme, babama ve yeğenlerime,

ÖNSÖZ

“Alice merakından tarlada koşan tavşanın arkasından koşmaya başladı. Neyse ki tam zamanında yetişti. Onu bir çit altındaki tavşan deliğine girerken gördü. Alice kendini deliğe attı...” (Caroll, L. 1865, Alice Harikalar Diyarında)

“Neden bu konuda tez yazıyorsun?” araştırma süreci boyunca en çok maruz kaldığım soru buydu. Süreç boyunca verdiğim uzun cevaplar kısalarak yalnızca “merak” da – daha fazlası olmasına rağmen- bitti.

Çocukluğumdan beri tarih ve güncel siyasi konulara merakım vardı. Tarih derslerinde parmak kaldırıp, sorular sorar ve genelde geçmişe dair olmadığı ve güne dair sorular olduğu için cevap alamazdım. Annem ve babam ise bu tip soruları bedenime büyük bulur ve geçirirlerdi. Meraklı bir çocuk olarak, o cevapları bulana kadar kapı kapı, kitap kitap dolaşır, dururdum.

Başlangıçta Sümerbank, en büyük merakım tarih ve politikaya çok sevdiğim mesleğim mimarlık penceresinden bakabildiğim heyecan verici bir konuydu. Araştırma sürecim ise tavşan deliğine düşmek gibiydi. Arşiv taraması yapıp, bulduğum her fotoğrafla ve metinle mutlu oldum. Kapanan fabrikalar ve çalışanlarının anılarıyla ise üzüldüm, kızdım. Sonucunda da Sümerbank, benim için yüksek lisans tezinden çok daha fazlası oldu. Bu süreçte yanımda ve zihnimde daima var olan motivasyon kaynaklarım olmasaydı, bu tez kesinlikle bitmezdi.

Bu tezi sürecin bütün stresine ortak ettiğim anneme, her zaman arkamda olduğunu hissettiğim babama adıyorum.

Tez süresince farklı alanlara girip, çıktığımı ve her defasında yeniden başladığımı söyleyebilirim. Böyle zamanlarda, bana karşı sabrı ve tatlı diliyle hep destek olan danışmanım Nurbın Paker Kahvecioğlu’na ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ayrıca mimarlık eğitimimin kırılma noktası olan ve beni bu süreçte de yalnız bırakmayan sevgili Demet Mutman’a, tezime katkılarından ve heyecanımı paylaştığından dolayı sevgili İpek Akpınar Aksugür’e çok teşekkür ederim.

Mimarlığın hep kişinin kendi serüveni olduğunu savunurum. Bu serüvende yolumun kesiştiği, bana mesleğimi sevdiren ve yüksek lisansa başlamam için bana destek olan hocalarım: sevgili Demet İrklı Eryıldız, Elmira Gür, Kerem Ercoşkun ve Tülin Görgülü’ye, yüksek lisans sürecim boyunca benim için ikinci bir okul olan ve çok şey öğrendiğim Binat İletişim ve Danışmanlık ekibine, bana her zaman destek olan dostlarıma,

Araştırma sürecimde benim kadar heyecanlanıp, arşivini, zamanını, kitaplarını paylaşan; Daniel Jesus, Ahmet Öğüt, Hikmet Eldek, Deniz Güner, Fatma Büşra Güler, Egemen Karakaya, Erden Güven, Gürhan Güvenkaya, Gözde İrem Cebir, Zeyneb Gümüş, Erdem Yücel, Volkan Taşkın, Merve Derinpınar, Rabia Ketenci ve Neşe Akkaya’ya,

Aklımda tezim varken, bana destek olup yokluğumu aratmayan, Fas'ta beraber ReYard evini inşa ettiğimiz ekip arkadaşlarıma ve bu uzun yolda gençlere olan inancı, desteği ve iş bitiriciliğiyle ilham ve örnek olan sevgili Özden Ağra'ya,

Düzce, Marakeş, İstanbul demeden her yerde tezim için benimle birlikte heyecanlanan keyifli ve öğretici tartışmalar yaptığım Erden Güven ve Muhammed Maraşlı'ya,

Son okumalarda yardımına koşarak, destek olan ablam Nilüfer Eldeş ve Güney Dinçtürk'e,

Tez ve yol arkadaşım Hacer Bozkurt ve Aslı Aldemir'e,

Sabah kahvelerimin vazgeçilmezi ve motivasyonu sevgili Sevgi Altunoğlu'na

Ve tabii ki Sümerbank emekçilerine,

Çok teşekkür ederim.

Kaldığım yerden araştırmaya devam edilmesi ve daha iyi günlerde okunması dileğiyle...

Kasım 2019

Ilgın Yeşim ELDEŞ
Mimar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xi
ÇİZELGE LİSTESİ	xiii
ŞEKİL LİSTESİ	xv
ÖZET	xvii
SUMMARY	xix
1. GİRİŞ	1
1.1 Tezin Amacı ve Kapsamı	5
1.2 Tezin Yöntemi	6
2. 19. ve 20. YÜZYIL YENİ ŞEHİR HAREKETLERİ: ÜRETİM MEKANLARI	9
2.1 Ebenezer Howard'ın Yeni Şehri: Bahçe Şehir	13
2.2 Savaş Döneminde (1920-1940) İnşa Edilen Bahçe Şehir'ler: İngiltere, Almanya, İtalya, Amerika ve Rusya Örnekleri	15
3. CUMHURİYETİN İLK SANAYİ MEKANLARI: FABRİKA YERLEŞKELERİ	21
3.1 Erken Cumhuriyet Dönemi İdeolojisi: Kemalizm ve İktisat Politikaları.....	22
3.2 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Sonucu: Sümerbank Fabrika Yerleşkeleri	25
4. SÜMERBANK DOKUMA FABRİKALARI VE DÖNÜŞÜMLERİ	29
4.1 Sümerbank'ın Kuruluşu	29
4.2 Sümerbank Dokuma Fabrikaları.....	30
4.3 Sümerbank Dokuma Fabrikalarının Dönüşümü.....	33
4.3.1 Kayseri Bez Fabrikası	35
4.3.2 Ereğli Dokuma Fabrikası.....	41
4.3.3 Nazilli Basma Fabrikası	44
4.3.4 Merinos (Bursa) Dokuma Fabrikası.....	51
4.3.5 Malatya Dokuma Fabrikası	59
5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	62
5.1 Değerlendirme	62
5.2 Sonuç.....	65
KAYNAKLAR	69
EKLER	73
EK-A	75
ÖZGEÇMİŞ	77

KISALTMALAR

ABD:	: Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	: Abdullah Gül Üniversitesi
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
AVM	: Alışveriş Merkezi
BBKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 3.1 : BBKP kapsamında açılan fabrikalar	27
Çizelge 4.1 : Fabrikalar ve mekanları	30
Çizelge 4.2 : Fabrika künyesi	36
Çizelge 4.3 : Fabrika künyesi	43
Çizelge 4.4 : Fabrika künyesi	47
Çizelge 4.5 : Fabrika künyesi	54
Çizelge 4.6 : Fabrika künyesi	60

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1 : Fabrikaların mekansal dönüşümünün 1. bölümü (Şekil 5.1'in birinci bölümü)	7
Şekil 2.1 : New Harmony ve New Lanark, Robert Owen (Url-1, Url-2).....	10
Şekil 2.2 : Charles Fourier, Phalanstere (Url-4)	11
Şekil 2.3 : Jean Baptiste Godin, Familistere (Url-5).....	12
Şekil 2.4 : Ebenezer Howard'ın Üç Miknatis Diyagramı ve Mahalle Diyagramı (Url-7 ve Url-8)	13
Şekil 2.5 : Greatna-Eastriggs, Robert Uwin (Harper, 2018)	15
Şekil 2.6 : Littoria, Sabaudia ve Greenbelt'in hava fotoğrafları (Url-9, Url-10 ve Url-11)	16
Şekil 2.7 : Magnitogorsk Çelik Fabrikası (Url-12).....	17
Şekil 2.8 : Hermann Jahsen'in Ankara Planı (Url-13).....	17
Şekil 2.9 : ideal Cumhuriyet köyü planı (İnan, 1972).....	18
Şekil 3.1 : 1938 yılına kada inşa edilen demir yolları (İnan, 1933).....	24
Şekil 3.2 : BBKP kapsamında açılması planlanan fabrikalar (İnan, 1933).....	26
Şekil 4.1 : Sümerbank'ın kurumsal kimliği ve dokuma müessesesi (Anonim-3, 1959)	30
Şekil 4.2 : Sümerbank'ın SSCB'ye eğitim için göndermiş olduğu memurlar (Anonim-3, 1959)	31
Şekil 4.3 : Fabrikalarda gerçekleşen etkinlikler (Sümerbank Aylık Kültür ve Endüstri Dergisi, 1972)	32
Şekil 4.4 : Fabrika ve üniversite yerleşim planı	37
Şekil 4.5 : Yerleşkenin 1930'lu yıllardaki durumu (Fatma Büşra Güler Arşivi)	37
Şekil 4.6 : Yerleşkenin 2000'li Yıllardaki Durumu (Fatma Büşra Güler Arşivi)	38
Şekil 4.7 : Yeniden İşlevlendirilen Ambar Binaları (Anonim-1, 1935)	38
Şekil 4.8 : AGÜ Öğrenci işleri binasına dönüştürülen idare binası (Anonim-1, 1935)	39
Şekil 4.9 : Cumhurbaşkanlığı Abdullah Gül Müzesi ve Kütüphanesi (Anonim-1ve Url-16).....	39
Şekil 4.10 : Öğrenci köyüne dönüştürülen işçi konutları (Arkitekt, 1944)	40
Şekil 4.11 : Fabrika ve Albayrak Tekstil'in yerleşim planı	41
Şekil 4.12 : İşçi konutlarının 1930'lu durumu (Arkitekt, 1944).....	43
Şekil 4.13 : İşçi konutlarının 2000'li yıllardaki durumu (Belediye arşivi, 2012)	44
Şekil 4.14 : 1930'lu ve 2000'li yıllarda işçi konutları (Arkitekt, 1944 ve belediye arşivi, 2012).....	44
Şekil 4.15 : Fabrika şantiyesi ve Turkstroj Firması ekibi (Fabrika Arşivi).....	45
Şekil 4.16 : Fabrika ve kampüsün yerleşim planı	46
Şekil 4.17 : İplik fabrikası	48
Şekil 4.18 : Dersliçe dönüştürülen ambar binası	49

Şekil 4.19 : Dersliğe dönüştürülen ambar binaları	49
Şekil 4.20 : Yeni inşa edilen derslik	50
Şekil 4.21: Dr. Yüksel Yalova Rekreasyon Alanı	50
Şekil 4.22 : Fabrikanın ve Merinos Park'ın yerleşim planı	52
Şekil 4.23 : İplik fabrikası.....	53
Şekil 4.24 : Fabrikanın içi (yeni fuar alanı)	55
Şekil 4.25 : Fabrikanın müze bölümü.....	55
Şekil 4.26 : Fabrikanın müze bölümü.....	56
Şekil 4.27 : Enerji müzesi	56
Şekil 4.28 : Su kulesi	57
Şekil 4.29 : Müze ve Merinos Atatürk Kültür Merkezi.....	57
Şekil 4.30 : Bursa Merinos Parkı ve Merinos Atatürk Kültür Merkezi.....	58
Şekil 4.31 : Fabrika ve AVM'nin yerleşim planı	59
Şekil 4.32 : Fabrikanın yüzme havuzu (Erden Güven Arşivi).....	61
Şekil 4.33 : Malatyapark Alışveriş Merkezi (Url-24).....	61
Şekil 5.1 : Fabrikaların mekansal dönüşümünün 2. bölümü (Şekil 1.1'in devamı)...	67
Şekil A.1 : Fabrikaların 1930'lu ve 2000'li yıllardaki mekansal dönüşümünün haritalaması	75

SÜMERBANK DOKUMA FABRİKALARI'NIN DÖNÜŞÜMÜ (1935-2019): KAYSERİ, EREĞLİ, NAZİLLİ, BURSA VE MALATYA ÖRNEKLERİ

ÖZET

Sanayi devrimiyle beraber yeni kentleşme sorunları da gündeme gelmiştir. Fabrikaların kentlerde açılmaya başlaması, kırdaki tarımla uğraşan nüfusu kente çekmiş, kentler giderek kalabalıklaşmaya başlamıştır. Suyun sanayide kullanılması, gündelik hayattaki kullanımını aksatmış ve bu koşullar altında giderek kalabalık olmaya başlayan kentler yaşanamaz hale gelmiştir. Bu olumsuz kent yaşantısının parçası olan ve “Başka bir kent mümkün mü?” sorusunu soran Robert Owen, St Simon, Etienne Cabet, Jean Baptiste Godin ve Charles Fourier kent ve kır hayatının olumlu yanlarını bir araya getirerek, yaşanılır yeni şehirler kurgulamış, 19. ve 20. Yüzyılın üretim mekanlarının temeli olan fikirleri ortaya atmış ve hatta bazılarını inşa etmişlerdir. Bu yeni şehirler kentlerden uzakta, kır ve kent hayatının olumlu yanlarını hemhal ederek, yeni bir şehir ve yaşam önerisi olarak inşa edilmiştir.

Bu tez “yeni şehir” kavramını 20. yüzyılın yeni şehir önerisi Ebenezer Howard’ın Bahçe Şehir’i üzerinden ele almaktadır. Bu tezde Bahçe Şehir’lerin yerleşme biçimden çok, inşa edilme, yayılma ve farklı coğrafyalarda yeniden yorumlanma biçimleri üzerinden “yeni şehir” kavramının alt nedenleri görünür kılınmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde inşa edilen Bahçe Şehir’ler üzerinden Bahçe Şehir’leri çeşitlendiren ve üretim ilişkilerinin belirleyen politikalar tartışmaya açılmıştır. Bu tezde Birinci Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen ve Bahçe Şehir’in ideolojik ve yaşamsal olarak izlerinin görüldüğü Sümerbank’ın ilk beş dokuma ve iplik fabrikası’na; Kayseri, Ereğli, Nazilli, Bursa ve Malatya’ya odaklanılmaktadır.

1930’lu yıllarda devletçi ekonomi modelinin bir sonucu olarak inşa edilen bu fabrikalar, yalnızca buldukları kentte bir istihdam alanı yaratmayıp, erken Cumhuriyet dönemi yaşam pratiklerinin tanıtımı için de bir araç olmuşlardır. Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik ve sosyal kalkınmasının temelini atmış ve lokomotif olmuşlardır. Bu tez bu fabrikalara bugünden bakmaktadır. Erken Cumhuriyetin devletçi ekonomi politikalarının var ettiği bu fabrikalar, 2000’li yıllarda serbest ekonomi politikalarının gerekliliklerini karşılamadıkları ve rekabetçi piyasa koşullarına yenik düştükleri için kapatılmış, özelleştirilmiş, yıkılmış veya dönüştürülmüştür. Bu fabrikalar üzerinden mekanı var eden ve üretim ilişkilerini belirleyen politikalar değiştiğinde önce mekanın sonra da o mekanda gerçekleşen davranış pratiklerinin nasıl değiştiği yapılan arşiv taraması ve yerinde yapılan tespit ve belgelenmelerle karşılaştırılmış ve görünür kılınmıştır.

Fabrikaların Cumhuriyetin hafızasındaki yeri ve bir endüstri mirası olma özelliği bu tezin motivasyonunu oluşturmuştur. Sonucunda da korunmuş, dönüştürülmüş veya yıkılmış bu fabrikalarla ilgili araştırma sorularına cevap olan tutarlı bir tez ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu fabrikalara bugünden bakarak “Mekanın üretim ilişkilerini belirleyen politikalar değiştiğinde mekan kendini hangi işlevlerde ve formlarda var eder?” sorusuna cevap aranmıştır. Albayrak Tekstil’e satılan Ereğli, Marmara Girişim Grubuna satılan Malatya, belediyeye devredilerek Merinos Park’a dönüştürülen Bursa, üniversite kampüsüne dönüştürülen Kayseri ve Nazilli’de yer alan Sümerbank Dokuma ve İplik Fabrikaları bu tezin vaka analizini oluşturmuştur.

THE TRANSFORMATION OF SUMERBANK TEXTILE FACTORIES (1935-2019): EXAMPLES OF KAYSERI, EREGLI, NAZILLI, BURSA AND MALATYA

SUMMARY

“Do we produce space only to meet functional needs?” is the initial version of research questions and curiosities that served as based on this thesis. The inspiration of that thesis is the spatial responses to political concern that may be sensed while encountering certain structures in built environment. During the research process, it is observed that these political concerns are especially implied that public building limited to building scale, but is extended to urban texture. This acknowledgement has shifted the focus of the research from building scale to urban scale. Hence, it has proposed the question “How do politics define the production of a city and relations of production?” The debate of the question opened has made way to the sub-questions that follow:

1. Are the locations of public buildings that where a citizen encounters on commute the squares that are placed in center or outskirts of the city and the statues, places and presidency buildings that are erected in the middle of these squares arbitrary or intended?
2. What kind of a role does current politicks play in these manners of emplacements?

These questions have accounted for the curiosities and research areas of this thesis. Within the research, it was aimed to answer these questions in terms of optimizing “new cities” that politicians and urban utopians have fictionalized by re-interpreting each time. According to Wakeman (2019), “new city” is as manner that has utterly been signifying the symbolic regional control and settlement actions, which have been actualized by plan at the center points in history. They were all designed to define and standardize the spatial organization and relations of production of the ideal and the desired urban life of era.

New cities had been built during and after periods of commotion or war. During the first and second world war period, countries distributed their armory in order to defence their overseas territory. Furthermore, they have been built new cities to enliven the collapsed economy along with the destroyed cities. These cities have served as realization, and progress of hope for the future prosperity. Some of these cities, alongside being the space of new life, have become the control mechanism and authority as apparatus of the current political power in those regions. Commercials and their slogans have propaganized what the future in these new cities behold. The history of new cities based on 19th and 20th centuries. They have applied to many different locations within different scales, names, and reasons by various urban planners and/or architects. New cities are debated on the center of Garden Cities designed during the interwar period. Rather than their plans typology and their places founded, it is important what it is the need and policies under design concepts. Thanks

to founded Garden Cities Associations around world and its book, which was written by Ebenezer Howard, translated in different languages, they were built with diverse scales at place. A great part of them was used as aircraft factory, and were constructed at borders of their countries in order to protect defence industry within the wars.

Republic of Turkey that was established after Ottoman Empire is one of those countries. The emphasize on “new” was existent and effective during the early republic of Turkey, just as any other new cities in the world. By image of modern Turkish women to public buildings, the capital city Ankara was built since the very beginning. Everything that constituted the visual memory of modernization have served as the proof of a new country leaving behind the history of Ottoman Empire (Bozdogan, 2015).

Factory mills, public buildings, social housings that were built during the early republic era. Moreover the villages and cities that were formed by them have been the spatial representations of the brand new the republic.

The goal of this study is to research the concept of “new city” related to factory mills that have carried the policies and behavioural practices of Turkey, from Ankara to whole countries, while providing social prosperity and reducing the “economic and social” imbalance between urban and rural.

These factory mills have greatly provided employment and contributed to possession. This study focuses on Sumerbank Textile Factories in Kayseri, Nazilli, Eregli, Bursa and Malatya. The Factory mills in Kayseri and Nazilli built by USSR and the factory mills in Malatya and Bursa built by Germany which are constituted researched filed. Furthermore in today’s world, the aspects to these factory mills are significant to answer the questions such as “How do shifts in those factors reconstruct or destruct. It is purposed to have thoughts to analyse two different disciplines that have been two separate areas of debate on same subject: architecture and economic history. Since it would not be adequate to discuss existence of a place without discussing the economic policies that define the relations of production of space.

The case study of that thesis consists of the textile factories in Kayseri, Eregli, Nazilli, Bursa and Malatya. Once policies of production space of statist economy, during 1930s, they have left their places to other functions, or been transformed in our policies of our current liberal economy. The factories in Kayseri and Nazilli are transformed to university campuses. The factory in Bursa has served as a museum. The factory in Eregli was sold and the factory in Malatya was demolished and replaced with a shopping mall. All those particular transformations provide this study to demonstrate the past and today of these factory mills based on field surveys and archive studies.

That research reveals the facts that these factory mills, which were built as result of statist economy, have existed as different kind of forms and functions by following liberal economy policies. Similarly, it demonstrates that when those policies compromising the places change, those structures transforms as well. Thus, Sumerbank Factory Mills were a company that are possessions of the government. Due to changing economic policies, those companies have lost corporate identity, places, and behavioural practices eventually. Today, these factory mills are used as consumption place, which were founded for being a production site. Even though the mentioned factories are not eligible to pursue their original functions, they still spatially represent the economical processes of Turkey. Preservation of the factory mills and their archives are extremely important in terms of industrial memory.

1. GİRİŞ

“Her fabrika bir kaledir.” Mustafa Kemal Atatürk

“Yeni bir şehir, toprağa dikilen bir sancaktan farklı değildi.” Rosemary Wakeman

“Mekan yalnızca fonksiyonel ihtiyaçları karşılamak için mi üretilmiştir?” sorusu bu tezin ortaya çıkmasını sağlayan merak konusu ve araştırma sorularının en ilkel halidir. Yapılı çevrede üretilen bazı yapılarda ilk görülen veya hissedilen politik kaygıların mekanda bulunduğu karşılıklar bu tezin başlangıç noktasıdır. Araştırma süreci boyunca ağırlıklı olarak kamu binalarında ve hükümet binalarında hissedilen politik kaygıların yalnızca yapı ölçeğinde sınırlandırılmadığı, kent ölçeğinde de hissedildiği görülmüştür. Bu farkındalık tezin odağını yapı ölçeğinden kent ölçeğine çekmiştir ve “Politikalar bir kentin üretimini ve üretim ilişkilerini nasıl belirler?” sorusunu gündeme getirmiştir. Bu sorunun yarattığı tartışma ortamı aşağıdaki alt soruları gündeme getirmiştir;

1. Bir kentlinin evden işe gidiş/geliş aksı boyunca karşılaştığı kamu binaları, bu kamu binalarının konumları, kentin merkezinde veya çeperlerinde yer alan meydan, meydanın ortasında yer alan anıt, saray veya başkanlık binaları rastlantısal olarak mı yoksa bilinçli olarak mı konumlandırılmıştır?
2. Bu yerleşme biçimlerinde dönemin politikalarının nasıl bir rolü vardır?
3. Farklı yerlerde farklı zamanlarda inşa edilen kentlerin biçimlerindeki benzerliğin kaynağı nedir?

Bu sorular, tezin merak konuları ve araştırma alanlarını oluşturmuştur. Bu tez bu sorulara, politikacıların veya kent ütopyacılarının her defasında yeniden yorumlayarak, kendi kurguladıkları ideal “yeni şehirler” odağında aranan cevap olmaya çalışmıştır.

Yeni şehir kavramı, “Tarihin belirli noktalarında planlı olarak gerçekleştirilmiş ve hayli sembolik, bölgesel kontrol ve yerleşme eylemlerini ifade etmek için kullanılmıştır.” (Wakeman, 2019, s.13).

Bir şehri ‘yeni’ yapan ise; düşünüldüğü tasarlandığı ve/veya inşa edildiği dönemin geleceğine dair mekanları ve bu mekanlara bağlı davranış pratiklerini kurgulamış olmasıdır. Yeni şehirler, dönemlerinin kent ütopyaları olarak da tanımlanmaktadır. Hepsi de kendi döneminin ideal ve arzu edilen şehir hayatının mekan organizasyonunu ve üretim ilişkilerini belirlemek ve standartlaştırmak için kurgulanmıştır. Yeni şehirler, buldukları ülkelerde karışıklık zamanlarında savaş zamanı ve sonrasında inşa edilmiştir. Savaş zamanı, silah fabrikalarını ülkelerinin uzak noktalarına dağıtarak korumayı amaçlayan ülkeler, savaş sonrasında ise yıkılan şehirlerinin ve çöken ekonomilerinin inşası için yeni şehirler kurmuşlardır. Bu şehirler geleceğe dair umutları gerçekleştirmek, ilerletmek ve kalkınmak amacıyla kurgulanmıştır. Bazıları, yeni bir mekan ve yaşamı kurgulamanın yanında, dönemin siyasi otoritesinin o bölgedeki bir denetim mekanizması görevini de üstlenmiş, otoritenin uzamı haline gelmiştir. Yapılan reklamlar ve bu reklamlarda yer alan sloganlar, yeni şehirlerde geleceğin nelere gebe olduğunun propagandasını yapmıştır.

19.yy ve 20.yy’da, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı yüzünden değişen dünyada yeni şehirlerin tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Farklı amaçla, farklı coğrafyalarda, bir çok şehir planlamacısı ve/veya mimarlar tarafından farklı ölçekte, yerde ve isimlerde uygulanmıştır. Birinci dünya savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun ardından kurulan Türkiye Cumhuriyetinde bu uygulamaların gerçekleştiği yerlerden bir tanesidir. Erken cumhuriyet döneminde ‘yeni’ vurgusu dünyadaki diğer bütün kurgulanan yeni şehirlerde de olduğu gibi vardır ve bütün ülkeyi etkilemiştir. Modernleşmenin görsel hafızasını oluşturan; modern Türk kadını imgesinden, kamu binalarına ve sıfırdan inşa edilen başkent Ankara’ya kadar her şey, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı İmparatorluğu geçmişi arkada bıraktığının önemli kanıtları olmuştur (Bozdoğan, 2015).

Erken cumhuriyet döneminde inşa edilen fabrika yerleşkeleri, kamu binaları, sosyal konutlar (lojmanlar) ve bunların şekillendirdiği köy ve kentler, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin mekansal temsilleri olmuştur. Ayrıca bu mekanlar, istenilen davranış pratiklerinin de yeni fonksiyon alanlarını oluşturmuşlardır. Cumhuriyetin ilanının (1923) ardından, birbiri ardına yapılan devrimler ve bu devrimlerin sonucu olan politikalar, sosyal ve iktisadi kalkınmanın yeni ve ithal edilen bağlamını oluşturmaktadır. “Muasır Medeniyet Seviyesi” ne ulaşmayı hedef olarak benimseyen Türkiye Cumhuriyeti için bilim, sanat ve güçlü bir ekonomi zorunlu meseleler olarak

ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sebepleri olarak bilim, sanat ve sanayide batılı devletlerin gerisinde kalmak önemli başlıklar olarak gösterilmiş; toplum yapılacak reformlara bu şekilde hazırlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucu kadrosu, bu üç alanda; sanat, bilim ve sanayide toplumun ilerlemesinin şart olduğunu düşünmüştür. Bu gereklilik, savaştan yorgun düşmüş Anadolu halkından çok, Cumhuriyetin kurucu kadrosunun fark ettiği ve geliştirdiği bütünleşik ve stratejik bir plandır.

Mimarlık ise bu planın en gözle görülebilir sonuçlarını, köyden kente, her ölçekte ortaya koyan bir temsile dönüşmüştür. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde batıdan ithal edilen sosyal ve ekonomik reformların, yere ait gerçeklerle hemhal olma durumu tartışılmaya ve korunmaya değer mimarlık üretimi ve kültürünü ortaya çıkarmıştır.

Bu mimarlık üretimlerinden biri de fabrika yerleşkeleridir. Dünya 1929 ekonomik buhranı ile mücadele ederken, Türkiye Cumhuriyetinin ihtiyacı olan kalkınmayı yapabilmesi için üretmesi ve ürettiğini ihraç etmesi zorunluluk haline gelmiştir. Bu yüzden yapılan İktisat Kongresi'nin ardından ülkenin, işlenmesi ucuz, ihracat karı yüksek hammaddelerinin bulunduğu kentlerde fabrikalar kurulmasına karar verilmiştir. Bu fabrikaların kurulumuyla ilgili olarak da Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBKP) yapılmıştır. On sekizinci yüzyılda üç beyazda; şeker, un ve dokumada kalkınmak demek, ekonomik bağımsızlığın kazanılmış olması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle kurulan ilk fabrikalar, ağırlıklı olarak dokuma fabrikaları olmuştur. Bu fabrikaları kurmak için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nden kredi alınmıştır. Ayrıca fabrikaların inşası için de SSCB'den teknik ve mühendislik hizmetleri de satın alınmıştır (İnan, 1933).

Bu tez çalışmasında, 'yeni şehir' kavramı Erken Cumhuriyet Türkiye'si ideolojisini ve davranış pratiklerini, başkent Ankara'dan ülkenin farklı kentlerine taşıyan, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayarak, kırsal ve kent arasındaki "ekonomik ve sosyal" farkı azaltan fabrika yerleşkeleri üzerinden araştırmak hedeflenmektedir.

1930'lu yılların sanayi ve iktisat politikalarının bir ürünü olan ve BBKP kapsamında açılan fabrikalar, o yılların sanayi gelişmelerinin bir temsili ve Türkiye'nin ilk kamu iktisadi projesi oldukları için de günümüzde endüstri mirası olma özelliğine sahiptir. Bunun yanında Türkiye'nin 'batıya karşı batılı' olduğunun bir göstergesi; güçlü bir propaganda malzemesi olmuştur. Hatta bu nedenle dönemin en güçlü propaganda aracı

La Turquie Kemaliste dergisi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin bu ilk sanayi girişimlerinden övgüyle bahsederek, ülkenin devamlılığını sağlayacak sanayi gücünün yoktan nasıl var edildiğini batıya göstermiştir. Erken Cumhuriyet'in ekonomik ve sosyolojik yönden temsili, bu fabrikaların alt yapısını oluşturan sebepleri anlamak, Cumhuriyet ve Kemalist politikaları anlamak açısından önemlidir.

Bu fabrikalar buldukları bölgelerde önemli istihdam alanları yaratmışlar ve ekonomik kalkınmaya önemli katkılarda da bulunmuşlardır. Bu tez çalışmasında bu fabrikalardan Kayseri, Ereğli, Bursa ve Malatya Sümerbank Dokuma Fabrikaları'na odaklanılmaktadır. SSCB tarafından inşa edilen Kayseri ve Nazilli, Almanlar tarafından inşa edilen Ereğli, Bursa ve Malatya dokuma fabrikaları bu tezin araştırma alanını oluşturmaktadır.

Erken cumhuriyet dönemi mimarlığındaki “yeni”² vurgusu, yerleşkelerin bulunduğu kentleri, kentlerdeki konumlarının seçimi ve yerleşke içerisinde mekansal örgütlenme biçimleri üzerinde etkisi olmuştur. Söz konusu yerleşkelerin bir çoğu, geleneksel yapı tipolojilerinin yer aldığı “eski”³ kent merkezlerinden uzakta bir noktada inşa edilmiş, kentin yeni kentsel ve mekansal tasarım kararlarının şekillenmesinde etkin rol almışlardır. Başka bir deyişle, bulunduğu yerde bir taraftan ideal modern konutu tanıtırken diğer yandan da yaygınlaşmasını sağlayarak modern Cumhuriyet kentini var etmiştir. Bu fabrika yerleşkeleri, bir işçinin yerleşkeden hiç çıkmadan bütün ihtiyaçlarını karşılayabileceği, evden çıkıp fabrikaya, fabrikadan çıkıp eve giderken geçirdiği süre içerisinde kullanabileceği çeşitli sosyal-kültürel donatıları içerecek şekilde mekansal olarak örgütlenmiştir. Söz konusu mekanlar arasında yer alan sosyal tesislerde düzenlenen sinema, balo, defile ve eğitimler gibi etkinlikler aracılığı ile de gerek yerleşke içindeki memur ve işçi ailelerinin gerekse kentliyi içine alan iletişim ve etkileşim ortamlarının sağlanmasına ve bu etkinlikler yeni Türkiye Cumhuriyetinin tarif ettiği bireyin eğitimine katkıda bulunmuşlardır. Fabrika yerleşkelerinin bulunduğu kentte yaşayan bir çok kentli sakini, Sümerbank fabrikaları sayesinde spor, sinema ve tiyatro ile tanışmıştır.

2, 3 Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan fiziksel izler eski, yeni kurulan Modern Türkiye Cumhuriyetinin inşa edilen fiziksel izler de yeni olarak tanımlanmakta, gazete ve dergilerde bu şekilde dile getirilmektedir (Bozdoğan, 2015).

Bugün –işlevini yitirse bile- fiziksel varlığını sürdüren veya sürdüremeyen bu fabrika yerleşkeleri, Türkiye'nin geçirdiği ekonomik sürecin mekansal temsilidir. Fabrikaların ve arşivlerinin korunması Türkiye Cumhuriyeti'nin endüstri hafızası için çok önemlidir.

Bu tezde bu fabrikalara bugünden bakmak (yeniden işlevlendirilmesi, yıkımı...) “Değişen üretim ilişkileri ve politikaların bir mekanı nasıl var ettiği?” ve “Mekanı var eden bu girdilerin değişiminin mekanı tekrar nasıl ürettiği veya yok ettiği?” sorularına cevap aramaya çalışmak açısından önemlidir. Bugüne kadar ayrı ayrı mimarlık ve iktisat tarihi literatüründe tartışılan bir konu olarak Sümerbank Fabrikaları'na bu tezde, her iki disiplinin ara kesitinden bakılmaya çalışılmıştır. Çünkü mekanın üretim ilişkilerini belirleyen iktisat politikaları tartışılmadan, mekanın varlığının alt nedenselliklerinin tartışmaya açılmasının yeterli olmayacağı düşünülmüştür. Bu bakış açısı ile tezde, mekanın el değiştiren ve dönüşen iktisat politikalarıyla yeniden nasıl üretildiği Sümerbank Dokuma Fabrikaları özelinde tartışmaya açılmıştır. “Mekanı var eden ve üretim ilişkilerini belirleyen politikaların değişimi mekanı nasıl değiştirir?” sorusuna, bir iktisadi politikanın çıktısı olan üretim mekanları fabrikalar üzerinden okumak kritiktir. Bu nedenle iktisadi politikaların en direkt çıktısı olan bu üretim mekanları bu politikalar değişince ilk etkilenen ve dönüşen mekanlar olmuştur.

1.1 Tezin Amacı ve Kapsamı

“İktisat Politikaları, mekanın üretim ilişkilerini nasıl kontrol eder?”, “Erken cumhuriyet dönemi iktisat politikaları dönemin mimarlık pratiğine nasıl yön vermiştir?” Bu tez; bu iki ana araştırma sorusuna, BBKP kapsamında açılan bu ilk dokuma fabrikaları üzerinden cevap aramaktadır. Bu fabrikalar, erken Cumhuriyet Dönemi mimarlık kültürünün de yerleşke ölçeğinde birer temsili olmuşlardır. “İktisat politikaları, mekanın varlığını ve dönüşümünü nasıl etkiler?” sorusu da tezin bir diğer alt araştırma sorusudur. Bu sorunun cevabı BBKP kapsamında, 1934-1939 yılları arasında açılan Sümerbank Dokuma Fabrikaları'nın dönüşüm hikayeleri üzerinden araştırılmıştır. Yıkılan ve yerine Alışveriş Merkezi(AVM) yapılan Malatya, satılan Ereğli, kısmen yıkılan Bursa ve üniversite kampüsüne dönüşen Kayseri ve Nazilli Dokuma Fabrikaları'nın mekansal değişimi üzerinden bu sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

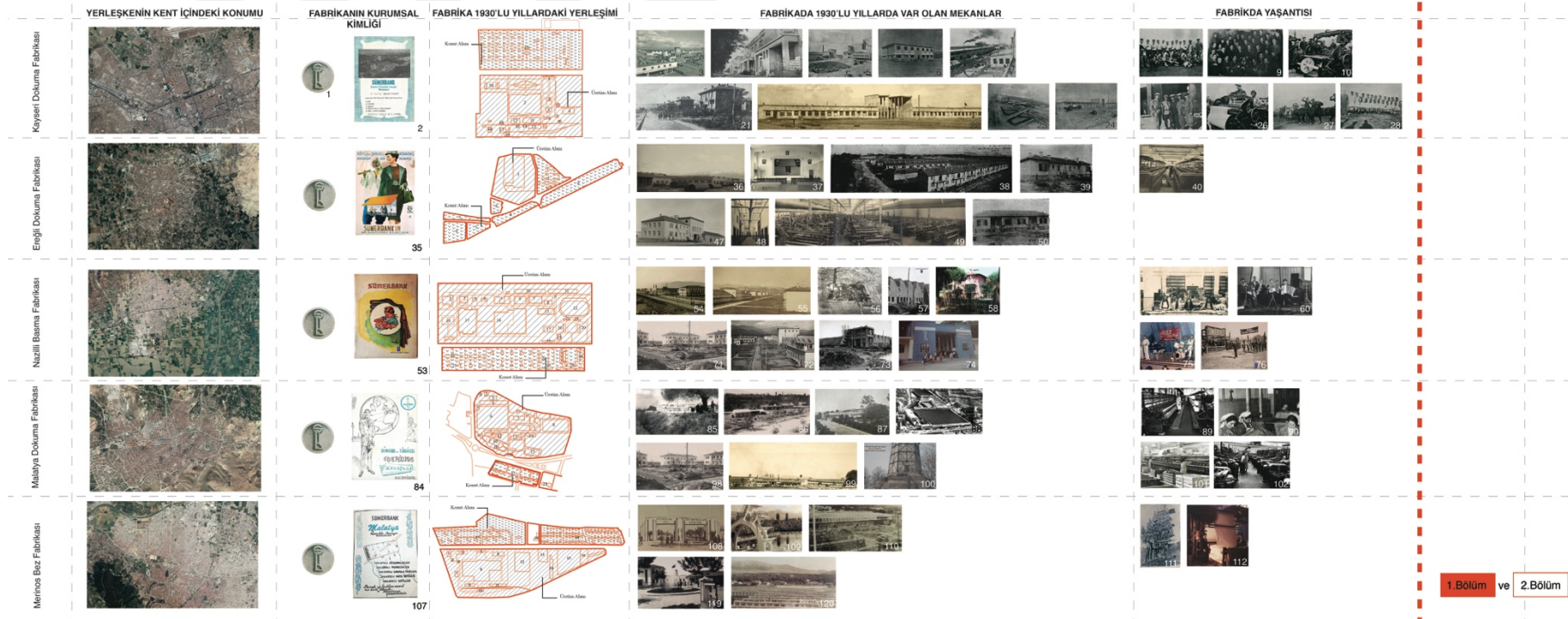
1.2 Tezin Yöntemi

Bu tez kapsamında nitel araştırma yöntemlerine başvurulmuştur. Öncelikle uluslararası yayın ve tezler aracılığı ile 20. yy kent ütopyaları ve Sümerbank fabrikaları üzerine geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Sümerbank Fabrikaları için bulunabilen Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergileri'nde görsel ve metinsel bir arşiv araştırması yapıp, Ereğli için Ereğli Belediyesi ve SALT Araştırma'nın, Nazilli için Nazilli Basma Fabrikası'nın, Egemen Karakaya'nın ve tez yazarının, Malatya için Erden Güven'in, Kayseri için Fatma Büşra Güler'in, TBMM'nin ve tez yazarının kendi görsel arşivlerinden yararlanılmıştır. Kayseri, Nazilli, Malatya Ereğli ve Bursa'ya yapılan teknik geziler aracılığı ile de yerinde tespit ve belgelemeler yapılmıştır. Arşiv taraması, yerinde yapılan tespitler ve yapılan görüşmeler aracılığı ile yapılan sözlü tarih çalışması bu tezin vaka analizi kapsamındaki araştırma alt yapısını oluşturmaktadır. Erişilebilen eski fotoğraflar ile bugünkü durumları üzerinden bir karşılaştırma yapılarak, mekansal değişimler görünür kılınmaya çalışılmıştır. Tez kapsamında ele alınan bölgelerde inşa edilen dokuma fabrikalarının dönüşümleri kronolojik olarak incelenmiştir (Şekil 1.1).

İkinci bölümde 19.ve 20.yy'daki yeni şehir hareketi incelenerek, yeni şehirlerin dünyanın farklı yerlerinde hangi ihtiyaçları karşılamak üzere inşa edildiği araştırılmaya çalışılmış ve tartışılmaya açılmıştır. Sümerbank'ın temelini oluşturan; ithal edilen, bir yaklaşım olan bahçe şehir fikirlerinin iktisadi, sosyolojik ve siyasi sebepleri tartışılmış ve savaş sonrası (1920-1940) inşa edilen yerleşkeler örnek olarak verilmiştir.

Üçüncü bölümde erken Cumhuriyet dönemi ideolojisi ve iktisat politikaları tartışmaya açılmıştır. Bu politikaların bir sonucu olan BBKP'nin, erken cumhuriyet dönemi endüstrisinin mekansal alt yapısını nasıl hazırladığı açıklanmıştır.

4. Bölümde, 1930-2003 yılları arasında değişen iktisat politikalarının beraberinde, dokuma fabrikalarının nasıl mekansal değişime uğradığı, "iktisat politikaları" odağında tartışılmaya değer görülmüştür.

Şekil 1.14: Fabrikaların mekansal dönüşümünün 1. bölümü (1930'lu Yıllar)

⁴ Şekil A.1'den haritanın tamamı ve büyütülmüş haline bakılabilir.

Ayrıca dördüncü bölümde 1935-2003 yılları arasında değişen iktisat politikalarının beraberinde, dokuma fabrikalarının nasıl mekansal değişime uğradığı Kayseri, Ereğli, Nazilli, Bursa ve Malatya'ya yapılan alan çalışmaları ile belgelenmiştir. Sonuç olarak tez kapsamındaki tüm araştırmalarda Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları'nın Türkiye'nin sanayi hafızasındaki önemini altı çizilmiştir. Bu fabrikaların korunma(ma) durumu üzerinden; bugünkü durumları tespit edilmeye ve genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

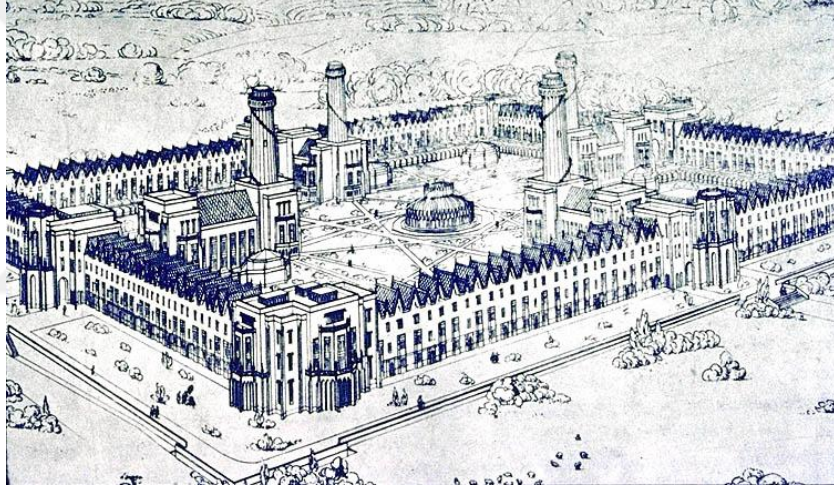

2. 19. ve 20. YÜZYIL YENİ ŞEHİR HAREKETLERİ: ÜRETİM MEKANLARI

19. yy'de gerçekleşen Sanayi Devrimi sonrasında makineleşen dünyadaki tüm kentlerde fabrikalar açılmaya başlanmıştır. Tarımla uğraşan ve kırsal kesimlerde yaşayan insanlar bu fabrikalarda çalışmak için kente göç etmiştir. Bu nedenle de kentler giderek kalabalıklaşmaya başlamış ve konut sorunu gündeme gelmiştir. Zamanla demiryolu ulaşımının gelişmesi kentleri birbirine bağlamış, insan ulaşımı ve mal sevkiyatını kolaylaştırmıştır (Zeybekoğlu, 2002). Üretim alanlarındaki gelişmeler, fabrikalar ve fabrika yaşantısı yeni mekan organizasyon şekillerini üretmiştir. Fabrikada çalışan işçinin, işe gelip/gitme saatleri üretimin verimini etkileyeceğinden, fabrikaya yakın işçi ve memur konutları ihtiyacı gündeme gelmiştir (Ertan, 2004). Buna ek olarak fabrika, işçinin iş dışında da vakit geçirdiği bir yer haline gelmiş ve rekreasyon mekanlarının fabrikadaki konumu önemli bir konu olmuştur. Kentlerde hızla artan nüfus kent-kır dengesini bozmuştur. Kapitalist üretim ilişkileri, kötü çalışma koşulları ve sağlıksız yaşam koşulları kentleri yaşanamaz hale getirmiştir. İşçiler güneş görmeyen ve açık alanları olmayan yerlerde kalmak zorunda kalmıştır. Suyun sanayide kullanılması, günlük su kullanımını engellediği için hastalıklar artmaya başlamıştır (Dönmez, 2019). Kentler pis ve yaşanmaz hale gelmiştir. Bu gelişmelerin paralelinde, kuramcılar tarafından kır-kent dengesini, insanlara daha iyi yaşam koşulları ve merkezi emek sömürsünün önüne geçerek bireylere hak ve özgürlüklerini sağlamak amacı ile “yeni şehir” fikirleri ortaya atılmıştır. 19.yy'da yeni şehir hareketleri ideolojik yaklaşımlardan beslenmiştir. Kapitalist düzen içerisinde, bir çıkış yolu olarak gündeme getirilmiştir. Robert Owen, St. Simon, Etienne Cabet, Jean Baptiste Godin, Charles Fourier bu yüzyılın ‘yeni şehir’ hareketinin avangard ütopycı sosyalistleridir (Arıtan, 2004). Robert Owen, Charles Fourier, Jean Baptiste Godin'in yeni şehirleri 19. ve 20. yy'ın fabrika yerleşkelerinin ilham kaynağı olmuştur.

Robert Owen (1771-1858), İngiltere’de kentten uzakta küçük tarım toplulukları inşa etmeyi amaçlamıştır. Owen’ın ‘yeni şehir’ kurgusu kendi kendine yetebilen, içerisinde yaşayanların bütün ihtiyaçlarını karşılayabildiği, çocukların belli bir yaşa kadar çalışmak zorunda kalmadığı, iyi bir eğitim aldığı, suç ve ceza yerine ikna yoluna gidilen etik kurallara sahip, akla ve dine dayalı bir kent kurgusuydu (Ertan, 2004). Tüm kullanıcılarının türdeş evde yaşadığı, aynı kıyafetleri giydiği ve aynı haklara sahip olduğu New Harmony aracılığı ile kente özgü işlevler ve mimari, yönetim ve davranış pratikleri kır yaşantısı ile hemhal olmuştur. Owen, ana bina, kreş ve okulun bulunduğu bir meydan, meydanın üç yanında ise, 3 yaşından küçük çocuğa sahip aileler için konut blokları, meydanın diğer bir yanında ise 3 yaşından büyük çocuklar için yurt bloğu kurgulamıştır (Şekil 2.1). Buna ek olarak meydandan yeşil bantla birbirinden ayrılan üretim ve sanayi bölgeleri yer almıştır (Arıtan, 2004).

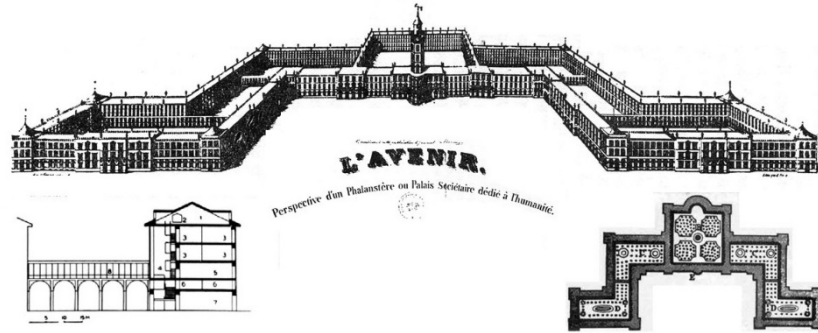

Şekil 2.1 : New Harmony ve New Lanark, Robert Owen (Url-1, Url-2)

Owen New Harmony ile bugün çocuk işçinin önüne geçen kuralların ve sendikalaşmanın temelini atılmıştır ancak gerçekleştirme fırsatı bulunamamıştır. Owen New Harmony için kurguladığı ideal endüstri ve kırsal yaşamını New Lanark İplik Fabrikasında (1786-1968) gerçekleştirmiştir (Dönmez, 2019). New Lanark İplik Fabrikası, İskoçya'nın Glasgow şehrine 40 km uzaklıkta inşa edilmiştir. Fabrika 1960'lı yılların sonuna kadar çalışmıştır (Url-3). Kapitalist piyasa ve rekabet koşullarına yenik düşen fabrika, kapatılmış ve kaderine terk edilmiştir.

İşçi köyü boşaltılmış ve fabrikadaki makineler hurdaya satılmıştır. İngiltere'de başlayan sanayi devriminin bir sembolü olan fabrika, 2001 yılında Dünya Mirası Listesi'nde yer almıştır. Bugün ise müze olarak kullanılmaktadır (Url-2).

Modern kentlerin bölgelere ayrılması üzerine çalışan Charles Fourier (1772-1837)'in kent ütopyası; Phalanstere'de yeşil üç ana aks üzerinde kurulmuştur (Şekil 2.2). Bu akslardan biri özerk kent; ikincisi kenar mahalleler ve fabrikalar; üçüncüsü ise geniş caddeler ve banliyölerden oluşmaktadır (Ertan, 2004), (Şekil 2.2).

Şekil 2.2 : Charles Fourier, Phalanstere (Url-4)

Fourier'in bu üç kollu kent önerisinde, ortak saray olarak adlandırdığı üç blokta, zemin katlarda ortak yaşam alanları; yemek salonları, kütüphane ve misafirhane gibi kamusal mekanlar bulunur. Herkese tek tek konut birimi yapmanın ekonomik olmadığını düşünen Fourier, konutları bu yapıların üst katlarında çözmüştür (Ertan, 2004). Fourier bu binalara ek olarak endüstri tesisleri, tiyatrolar, yemekhaneler ve gezinti alanları tasarlamıştır. Bütün mekanlar arasında kapalı dolaşım ağıyla ilişki kurulmuştur (Aritan, 2004). Fourier Phalanstere'de azınlıklara özgü zevk ve davranış biçimlerine önem verilen çeşitli ilgi alanlarının teşvik edildiği ideal kent ve kent yaşantısı önerisi sunmuştur (Ertan, 2004). Phalanstere tarım ve endüstri ile uğraşan küçük ölçekli kendine yeten ideal, rekabet yerine işbirliğinin ön planda olduğu ve üretim araçlarının

hepsinin ortak olduğu bir tarım toplumu: “yeni şehir” önerisiydi. Fourier, Phalanstere’yi uygulama fırsatını bulamamıştır. Phalanstere konut çözümü ile bugünkü işçi konutları ve sosyal konutlara ilham vermiştir. Fourier’in bütün ideallerini ise Godin’in Familistere’si gerçekleştirmiştir (Şekil 2.3). Paris’e 170 km uzaklıkta Godin tarafından Guise şehrinde kurulmuştur. Fabrika, 1960’lı yılların sonunda ekonomik kriz sebebiyle el değiştirmiş, sonra da kapatılmıştır. Bugün ise Familistere, müze olarak kullanılmaktadır (Url-6). Owen’ın tek tipleştirici mekan ve kullanıcı politikalarına kıyasla, Fourier’in şehri çeşitlilikten beslenmiştir. Fourier de Owen gibi kentin olumlu özelliklerini kır yaşamıyla birleştirmeye çalışmıştır. Her ikisinin de yeni şehirleri bulunduğu çağın problemlerine karşı yönetimsel ve ideolojik bir cevap olmuştur.

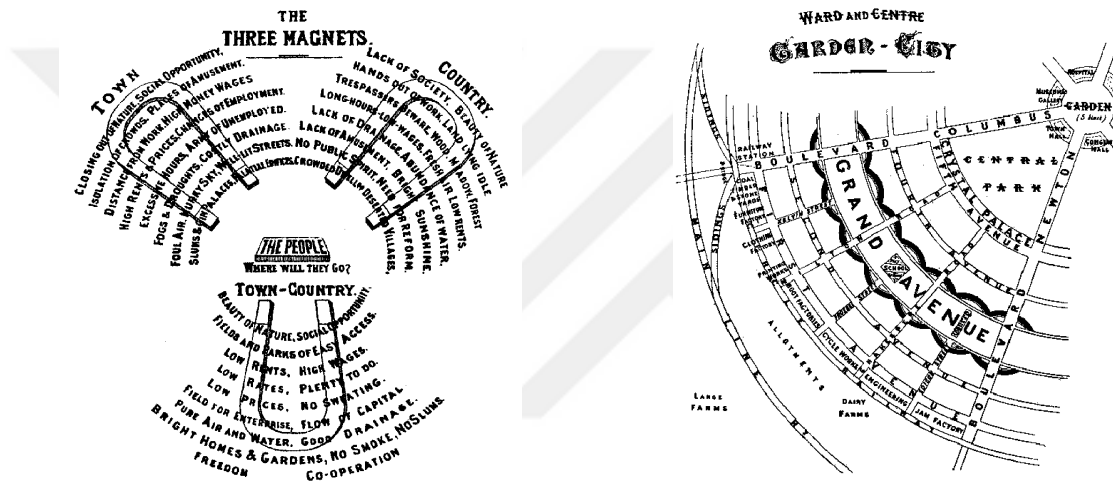

Şekil 2.3 : Jean Baptiste Godin, Familistere (Url-5)

İdeoloji ve yönetimsel değişime odaklanma 19. yy şehir hareketinin en önemli amaçlarından biri olmuştur. Bu durum 19. yy yeni şehirlerini 20. yy yeni şehirlerinden ayırmaktadır. 19.yy yeni şehir hareketi 20. yy yeni şehir hareketine ilham verse de, 20. yy’da daha pragmatik yeni şehir örnekleri ortaya atılmıştır. Bu yüzyılda kent tasarımlarının altında yatan anlamlardan çok o kentin işlevselliği önem kazanmıştır. Kentlerdeki yayılma ve yığılma arasındaki gerilim 20. yy’ın en büyük sorunu olmuştur (Wakeman, 2019). 20.yy yığılmanın bir sonucu olan gecekondu probleminin

gündemde oldu bir dönemdi. Bu nedenle Ebenezer Howard, Frank Lyod Wright ve Le Corbusier 20. yy modern teknolojisinin gücü, yararları ve sosyal adalete dair en aydın fikirleri bir araya getirerek, kentlerdeki yığılmayı önlemek amacı ile 20.yy'ın yeni şehir örneklerini ortaya koyan başlıca isimler olmuşlardır (Fishman, 2016). Howard'ın Bahçe Şehir'i kentten uzak bir noktada bir fabrika odağında gerçekleşen bir yaşam önerisi ve üretim modeli olduğu için bu tezin alt yapısını oluşturmaktadır.

2.1 Ebenezer Howard'ın Yeni Şehri: Bahçe Şehir

Şekil 2.4 : Ebenezer Howard'ın Üç Mıknatıs Diyagramı ve Mahalle Diyagramı (Url-7 ve Url-8)

Ebenzer Howard (1898)'de Bahçe Şehir'den 1898 yılında, *Tomorrow; A Peaceful Path to Real Reform* (Yarın: Gerçek Reforma Doğru Barışçıl Bir Yol) kitabında ilk kez bahsetmiştir (Akçan, 2009). Yazarın 1902'de yayımlanan *Garden Cities of Tomorrow* (Yarının Bahçe Şehirleri) kitabında ise genişletilmiştir (Akçan, 2009). Howard yaklaşık 405.000 metrekarelik bir alanda yaşayan otuziki bin kişilik bir nüfus önermiştir (Wakeman, 2019). Howard'ın üç mıknatıs diyagramına göre kent ve kırsal birbirinden ayrı çekim alanlarıdır. Bahçe Şehir ise kent ve kırsal olumlu yanlarını birleştiren üçüncü bir çekim alanını oluşturmuştur (Şekil 2.4). Kent ve kırsal hayatının olumlu yanlarını bir araya getirerek, kentten uzakta kırsal bir alanda kurulan Bahçe Şehir, dairesel bir plana sahipti. Plan şemasında iki merkez bulunmaktaydı: bunlardan biri kent merkezi, diğeri ise mahalle merkezleriydi (Şekil 2.4).

Mahalleler, bu dairesel plana sahip kentte, Howard'ın deyimiyle 'pastada bir dilim'di. (Şekil 2.4). Her bir dilim kendi kendine yetebilen bir kentti (Fishman, 2016). Her semt kentin 6' da bir büyüklüğünde; 5000 hektarlık; yaklaşık 1000 ailelikti (Fishman, 2016).

Fabrika Bahçe Şehir'in dışında yer almaktaydı ve işlevsel bir anlama sahipti. Bu fabrika; küçük makine imalat atölyesi, kooperatif matbaa ve kırsal kooperatif üyelerinin getirdiği meyvelerin işlendiği bir reçel fabrikasıydı. Fabrika ve tren istasyonu arasında sevkiyat kolaylığı sebebiyle bağlantı kurulmuştu.

Kente bitişik hilal şeklinde büyük cadde bulunmaktaydı. Bu caddenin ortasında okul inşa edilmiş ve bu okulun tiyatro ve klise olarak da kullanılması kurgulanmıştı. Kentin merkezinde herkesin kolayca erişebileceği bir merkez park ve burada insanların boş zamanlarını geçirebileceği rekreasyon alanları inşa edilmişti. Merkez Parkın dışında parkı çevreleyen kristal saray inşa edilmiş ve mamul malların satışının burada gerçekleşmesi hedeflenmişti (Fishman, 2016). Bahçe Şehir'in bu işlevsel simetrik yapısı, işbirliğinin sembolü ve uyumlu bir toplumun işareti olmuştur (Fishman, 2016).

Bahçe Şehir'in daire plan şeması, bir işçi evinin fabrikaya ve bütün kamusal mekanlara eşit mesafede konumlandırılması, bir üretim mekanı da olan Bahçe Şehir'de zaman kaybını en aza indirmiştir ve bu yüzden dairesel plan şeması tercih edilmiştir.

Bahçe Şehir'de Howard, kültür, hayırseverlik, sağlık ve karşılıklı yardımlaşmayı bir değer olarak benimsemiştir (Fishman, 2016). Howard'ın Bahçe Şehir önerisi, İngiliz Bahçe Şehir Derneği ve Howard'ın farklı dilleri çevrilen kitapları sayesinde Amerika, Almanya ve SSCB'de çok sayıda Bahçe Şehir inşa edilmesine sebep olmuştur (Wakeman, 2019). Derneğin vermiş olduğu konferanslar ve deniz aşırı ders turları Howard'ın Bahçe Şehir'i için bir tanıtım makinesine dönüşmüştür (Wakeman, 2019). Peşi sıra inşa edilen Bahçe Şehir'ler, Howard'ın kurgulamış olduğu toplumsal yapı idealinden koparılarak, yalnızca bir kentsel inşa stratejisi olarak uygulanmıştır.

20.yy'ın iki savaş arası kriz ortamında savaş ve sonrası ihtiyaçlar da bu stratejiye eklenmiştir. Bahçe Şehir'ler farklı coğrafyalarda farklı amaçları ile inşa edilmiştir. Bu tezde savaş sonrası dünyada inşa edilen Bahçe Şehir'ler üzerinden, Bahçe Şehir'lerin inşasının politik ve ekonomik nedenleri araştırılmıştır.

2.2 Savaş Döneminde (1920-1940) İnşa Edilen Bahçe Şehir'ler: İngiltere, Almanya, İtalya, Amerika ve Rusya Örnekleri

Ebenezer Howard'ın Bahçe Şehir'i, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Howard'ın savunduğu merkezi otoritenin desantralizasyonu amacıyla uzaklaşarak, bölgesel kontrol ve savaştan ekonomisi zarar gören ülkelerin yeniden inşası amacıyla uygulanmıştır (Wakeman, 2019). Savaştan sonra inşa edilen bütün yeni şehirler, savaştan dönen askerlerin rehabilitasyonu ve açılan fabrikalarda çalışan işçilerin konut ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Buna ek olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında, savunma sanayine ait fabrikaların zarar görmemesi için, ülkelerin izole yerlerinde uçak ve mühimmat fabrikaları inşa edilmesi stratejik bir öneme sahip olmuştur (Wakeman 2019).

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de Raymon Unwin Mühimmat Bakanlığı ile beraber çalışmış ve Silah Sanayisinde çalışan işçiler için Güney İskoçya'da; İngiltere ve İskoçya sınırına yakın bir alanda Gretna-Eastriggs yerleşimini inşa etmiştir. Greatna Howard'ın Bahçe Şehir prensiplerine göre inşa edilmiştir (Harper, 2018). Bölgenin yerel yapı malzemesi olan kırmızı tuğlalar kullanılarak inşa edilen işçi konutları tek katlı ve bahçeli evlerdir (Şekil 2.5).

Şekil 2.5 : Greatna-Eastriggs, Robert Uwin (Harper, 2018)

Howard'ın dairesel plan şeması birebir uygulanmayan, gridal bir plan şeklinde inşa edilen fabrika, konut ve diğer yapılar, bir işçinin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak ve zamanını verimli kullanacağı şekilde inşa edilmiştir. Ancak Howard'ın Bahçe Şehir'ine kıyasla farklı bir amaca hizmet etmiştir. Almanya'da ise 1939 yılında, Üçüncü Reich'in İskan Komiseri Gotfried Feder, Nasyonal Sosyalist Parti'nin baş ideoloğu olarak ortaya çıkmıştır (Wakeman 2019). Bahçe Şehir'i bir method olarak ele alarak, felsefesini değiştirip ve ırkçı bir versiyonunu geliştirmiştir. Kentlerdeki yığılmanın önüne geçmek için eski işçi konutlarını ortadan kaldırmıştır (Wakeman, 2019). Feder'e göre şehirlerin nüfusu 100 binden fazla olmamalı, artan nüfus kırsala dağıtılmalıydı (Wakeman, 2019).

Kentsel büyümeyi durdurmayı planlamış ve eski işçi konutlarını ortadan kaldırmıştır. Feder'in ilham aldığı şehirler arasında İtalya'da Mussolini'nin benzer yöntem ve strateji ile inşa ettirmiş olduğu Littoria ve Sabudia, Amerikada'ki Greenbelt şehirleri bulunmaktadır (Şekil 2.6). Hitler Almanya'sında yalnızca bir inşa yöntemi olarak uygulanan Bahçe Şehir, kültürel ve etnik tek tipleştirme politikalarının kent ölçeğinde bir yansıması olmuştur. Bu şehirler, Almanya'nın doğu sınırı boyunca yayılmasını kolaylaştırmış ve bu amaç için bir araç olarak kullanılmıştır (Wakeman 2019).

Şekil 2.6 : Littoria, Sabaudia ve Greenbelt'in hava fotoğrafları
(Url-9, Url-10 ve Url-11)

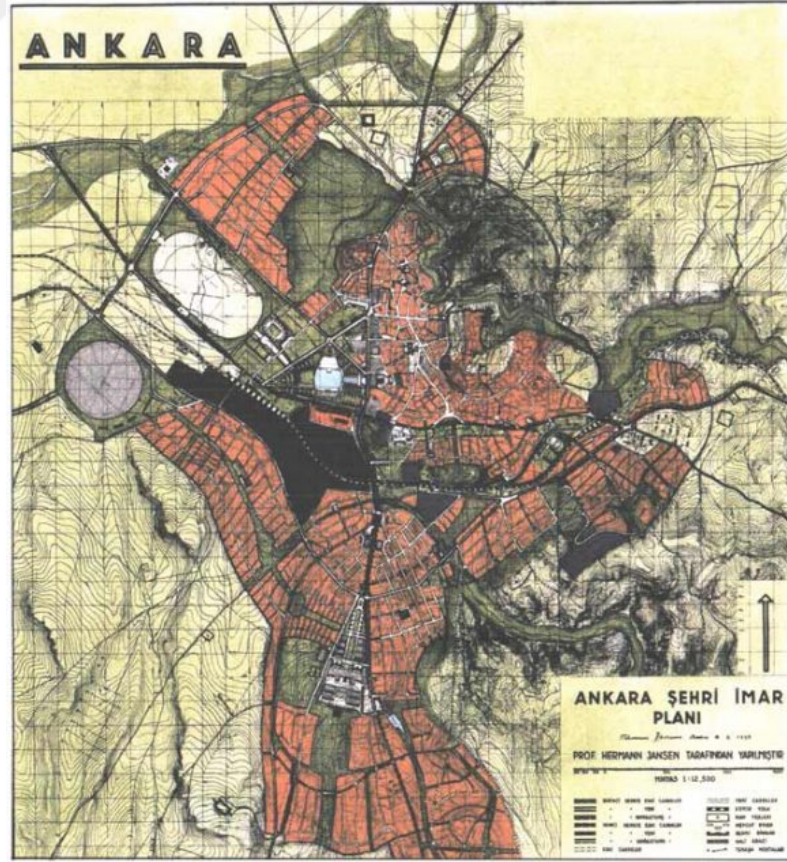
Bahçe Şehir akımı Rusya'da da etkili olmuştur. Magnitogorsk Çelik Fabrikası, Ural Dağlarının eteklerinde inşa edilmiş bir Bahçe Şehir örneğidir (Şekil 2.7). Stalin'in Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında 1920 yılında inşa edilmiştir (Url-12). Fabrika ve işçi konutlarından oluşan yerleşkenin yer seçiminde önemli olan faktörler: olası bir savaştan fabrikayı korumak ve bölgede SSCB'nin varlığının hissettirilmek istenmesidir. Birinci Dünya Savaşının ardından ekonomik, toplumsal ve kentsel olarak yeniden inşa sürecine giren Türkiye Cumhuriyetinde Bahçe Şehir akımından etkilenmiştir.

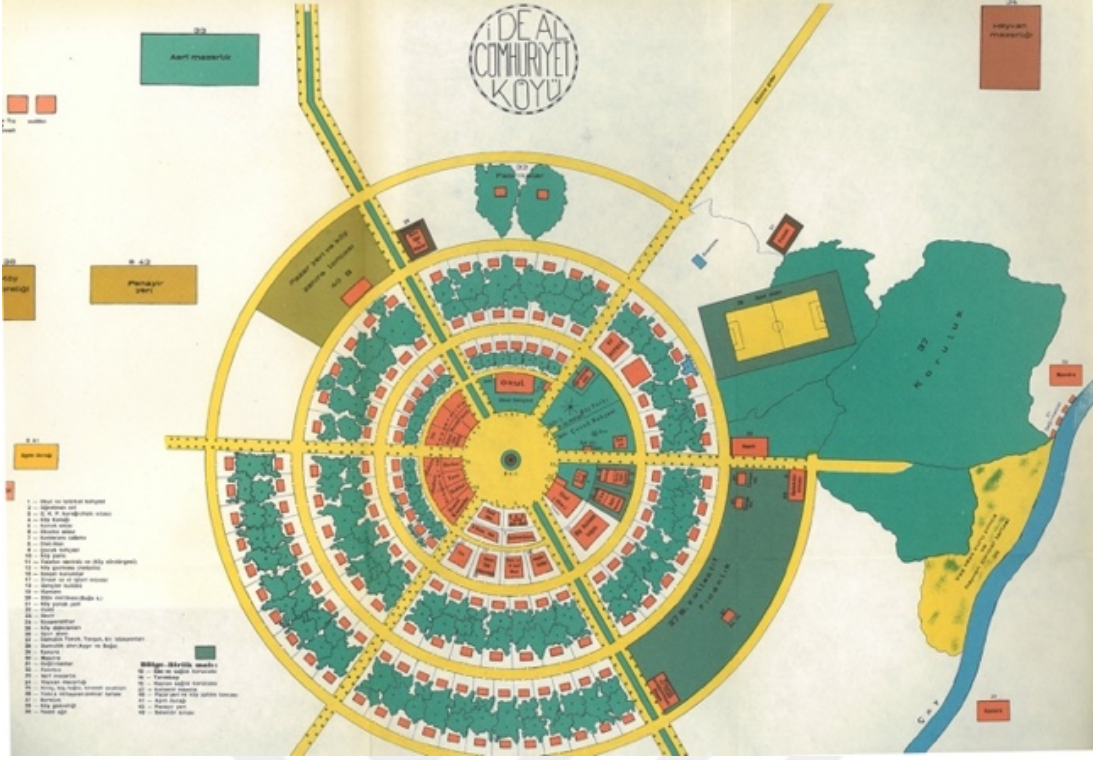

Şekil 2.7 : Magnitogorsk Çelik Fabrikası (Url-12)

Sıfırdan inşa edilen başkent Ankara (Şekil 2.8) ve ülkenin farklı noktalarında inşa edilen fabrika yerleşkelerinde, yapılan ideal kent ve köy planlarında Bahçe Şehir'in izlerini görmek mümkündür (Şekil 2.9).

Şekil 2.8 : Hermann Jansen'in Ankara Planı (Url-13)

Şekil 2.9 : ideal Cumhuriyet köyü planı (İnan, 1972)

Bu izlerin en görünür olduğu erken cumhuriyet dönemi mimari temsilleri; kamu iktisadi teşebbüsleri(KİT)'leridir. 1930'lu yıllarda ülkenin farklı noktalarında inşa edilen, bir KİT olan, Sümerbank Fabrika Yerleşkeleri kurulduğu bölgelerde sosyal iktisadi kalkınmayı sağlamış, modern mimari diliyle savaştan çıkmış Anadolu şehirlerinin çehresini değiştirmiş ve sosyal yaşamı yeniden inşa etmiştir. Açılan fabrika yerleşkeleri bir üretim mekanı olarak birbirine çok benzer plan şeması ve mekan organizasyonuna sahip olmuşlardır. Bahçe Şehir gibi dairesel bir plana sahip olmasa bile, Bahçe Şehir'de olduğu gibi bir işçinin fabrikadan hiç çıkmadan yaşayabileceği şekilde farklı şemalarla kurgulanmıştır. Buldukları kentlerin en yeşil alanları olmuşlardır. Bahçe Şehir bir sosyalist düşüncenin mekansal çıktısı iken, Sümerbank Fabrikaları devletçi ekonomi politikalarının ve Kemalist ideolojinin arzu ettiği davranış pratiklerinin yeni mekanları olmuştur. Merkezi otoritenin desantralizasyonunu savunan Howard'a kıyasla bu fabrikalar, merkezi başkent Ankara olan Kemalist ideoloji ve inkılaplarının Türkiye Cumhuriyetinin farklı noktalarındaki temsilleri olmuştur. Anadolu'nun farklı noktalarında Bahçe Şehir'e kıyasla kentten uzakta yeni bir şehir olarak değil, kente görece yakın yerlerde inşa edilerek yeni kent merkezlerini oluşturmuşlardır. Howard, Owen ve Fourier'ın yeni şehirleri gibi kent ölçeğinde olmasa bile yerleşke ölçeğinde olan bu fabrikalar, buldukları kenti ve

hatta bütün ülkeyi etkilemişlerdir. Bir üretim mekanı olan bu fabrikalar, devletçi ekonomi politikalarının mekansal bir çıktısı ve temsili olmuştur. Bu nedenle fabrikalar ve yerleşkelerinden bahsetmeden önce fabrikaları var eden, erken cumhuriyet ideolojisi ve iktisat politikalarından bahsetmek gerekmektedir.

3. CUMHURİYETİN İLK SANAYİ MEKANLARI: FABRİKA YERLEŞKELERİ

Kemalizm ve iktisat politikalarından bahsetmeden önce erken Cumhuriyet döneminin ideolojisi; Kemalizm ve iktisat politikalarının Türkiye Cumhuriyetinin kurucu kadrosu tarafından nasıl biçimlendirildiğine değinmek gerekmektedir. Bu yüzden ideoloji kavramının tanımlarından kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bu girizgah, Kemalist ideolojinin mekanda bulunduğu karşılıklardan bahsetmeden önce, Kemalizmi anlamak ve erken Cumhuriyet Türkiye'si atmosferini algılamak için bir altlık oluşturacaktır.

Bir kavram olarak 'ideolojinin' zaman, mekan, disiplin ve bakış açısına göre değişen farklı tanımları vardır (Yeşilkaya, 1999, s.13). Fransızca *idéologie*⁵den Türkçeye çevrilen kavram Yunanca kökenli bir kelimedir. Sosyoloji tarihi boyunca bir çok kez tekrar tanımlanmıştır. Sözlüklerde bulunduğu karşılıklar görece daraltılıp, genişletilmiş ve olumlu/olumsuz anlamlarıyla farklı şekillerde kullanılmıştır. İdeoloji kavramı, ilk olarak Fransız devrimci ve filozof Destutt de Tracy tarafından 1796 yılında kullanılmıştır (Aktaran Hançerlioğlu, 1979, s.26). Sonra Napoleon Bonapart, Karl Marx, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Louis Althusser ve diğer düşünürler tarafından defalarca farklı ve benzer anlamlarıyla dile getirilmiştir. Bu tanımları bir araya getiren Eagleton (1991) kavramı olumlu veya olumsuz anlamda kullanmak yerine, ideolojiyi şu şekilde tanımlamıştır;

“Diyebiliriz ki ideoloji kelimesi; farklı kavramsal liflerle bir doku halinde örülmüş bir metindir: Farklı tarihlerde yoğrulmuştur. Bu her tarihsel kolda neyin değerli, neyin işe yaramaz olduğuna karar vermek, bütün bunları zorla bir büyük global kuram altında birleştirmeye çalışmaktan daha önemlidir.” (1991, s. 17).

Türk Dil Kurumu (TDK)'ya göre ise ideoloji; “Siyasal ve toplumsal bir öğretiyi oluşturan bir hükümetin, partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefe, dini, moral ve estetik düşüncüler bütünüdür”.

---

⁵ Yunanca kelimeler *yu idea* (görülen biçim) sözcüğüyle, *logos* (bilgi) sözcüğünün bir araya getirilmesiyle *ideler bilimi*; (düşünceyi inceleyen bilim) olarak türetilmiştir (Hançerlioğlu, 1979).

Bütün bu tanımları göz önünde bulundurduğumuzda ‘ideolojisinin’, zamana ve mekana bağlı ampirik deneyimlerin ve bu deneyimlerin yarattığı etki ağlarının tamamı olduğu söylenmektedir. Eagleton (1991)’ın da değindiği gibi belirli sınırlar içinde bir tanım yapmak yerine, bu kavramın alt nedenlerinin dönemin erkleri ve toplumsal gerçekleri ile birlikte okunması gerekmektedir.

Bu tez özelinde, tezin kapsadığı Erken Cumhuriyet Dönemi’nden günümüze kadar (1923-2019) ve Türkiye Cumhuriyeti’nde hakim ideolojilerin ürettiği iktisat politikalarının mekana nasıl yansıdığı ve mekanı yeniden ve nasıl ürettiği sorusu, fabrika yerleşkeleri üzerinden ‘Kemalist İdeoloji ve İktisat Politikaları’ odağında araştırılmıştır.

3.1 Erken Cumhuriyet Dönemi İdeolojisi: Kemalizm ve İktisat Politikaları

Kemalizm; Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi’nin ideolojisi olan: halkçılık, milliyetçilik, laiklik, devrimcilik, devletçilik ve cumhuriyetçilik ilkelerini içine alan bir düşünme biçimidir. Parla (1992)’ya göre; bu ilkeler ilk defa Mustafa Kemal Atatürk tarafından ‘Kemalizm’ in birer ögesi olarak dile getirilmiştir (Aktaran Yeşilkaya, 1999). Bir ideoloji olarak Kemalizm 1937 yılında Teşkilat’ı Esasiye Kanunu ile anayasaya eklenmiştir (Yeşilkaya, 1999). Böylece devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Tracy (1796)’ye göre bir kavramın ideoloji olup/olmadığından bahsedilebilmesi için deneyime dayalı bir kavramsal alt yapısının olması, toplumsal örgütlenme için bir alt yapı oluşturabilmesi ve kendi kitlesini yaratabilmesi gerekmektedir. Kemalizm; içerdiği altı ilke ile kavramsal bir alt yapı, ‘muasır medeniyet’ ülküsü ile de toplumsal örgütlenme için bir alt yapı hazırlamıştır. Bu ilkelerin sonucunda çağdaş, laik ve eğitilmiş bireyler ile de kendi kitlesini oluşturmuştur. Çağdaş –modern- Türkiye Cumhuriyetinde bu ilkeler ve bireyler, Cumhuriyet’in kurucu kadrosu tarafından, ülkenin sürdürülebilirliğinin kaynağı olarak görülmüştür. Başka bir deyiş ile, Osmanlı İmparatorluğu’nun ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti için çağdaşlaşma bir var olma mücadelesi olmuştur. Bu mücadele Cumhuriyetin kurucu kadrosu tarafından gerçekleştirilmiş bütünleşik ve stratejik bir plandır. Kili (1981)’ye göre çağdaşlaşmanın en önemli parçası olan ekonomik kalkınma, bir ülkenin ekonomik olarak kendi kendine yeterli olabilmesidir (Aktaran Zeybekoğlu, 2002).

Böylece toplumda yaşayan bireylerin fakirlikten kurtulup, refah içinde yaşamaları sağlanmaktadır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyetinin tam bağımsızlık mücadelesinin en önemli parçası; ekonomik bağımsızlık olmuştur (Zeybekoğlu, 2002).

Mustafa Kemal Atatürk de ekonomik bağımsızlığın bir ülkenin tam bağımsızlığı için en önemli araç olduğunu belirtmiştir. Ancak Kurtuluş Savaşı bitene kadar ülkeyi kurtarmaya yönelik olan ekonomi politikaları, ülkenin devamlılığı için yetersiz kalmıştır (İnan, 1972). Yeni savaştan çıkmış Türkiye Cumhuriyeti için acil ekonomik reformlar gerçekleştirmek zorunda kalınmıştır. Bu nedenle daha Türkiye Cumhuriyeti resmi olarak kurulmadan, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde İzmir’de İktisat Kongresi toplanmıştır (İnan, 1972). İktisat Vekili; Mahmut Esat başkanlığında düzenlenen bu kongreye o dönem Türkiye’de ekonominin yönünü değiştirebilecek bütün aktörler (tüccarlar, tarım ve endüstri işçileri) katılmıştır (İnan, 1972). Kongrenin toplanma amacı İktisat Vekili Mahmut Esat tarafından kongre üyelerine şu şekilde açıklanmıştır;

“Memleketin rençber, ticaret ve endüstri mensuplarının bir arada toplanacağı bu kongre, memleketin ekonomik gelişmesi için acele olarak alınacak tedbirler hakkında görüşecek ve aldığı kararları T.B.M.M meclisine ve hükümete verecektir.” (Aktaran İnan, 1972, s. 9)

Mustafa Kemal Atatürk ise İzmir İktisat Kongresi’ndeki nutkunda ekonomik bağımsızlığın önemini şu şekilde dile getirmiştir “Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa, kazanılacak başarılar yaşayamaz ve sürekli olamaz” (Şubat, 1923).

Kongre heyeti, yapılan görüşmelerin ardından 12 maddelik ‘iktisat misakı’ esaslarını kabul ederek TBMM’sine sunmuştur (İnan 1972). Bu misakın 3 ve 12. maddeleri Kemalist ideolojinin 6 ilke odağında gerçekleştirdiği bütün reformların birbiri ile kurduğu ilişkiyi görmek açısından önemlidirler. Misakın 3. maddesi kalkınmanın formülünün ‘üretmek’ olduğunun altını şu şekilde çizmiştir; “Türkiye halkı tahribat yapmaz, imar eder. Bütün çalışmalar ekonomik bakımdan memleketi yükseltmek amacını güder.” (Aktaran İnan, 1972, s.9). On ikinci madde de üretimin devamlılığını sağlayacak genç, eğitilmiş ve modern kuşağın yetiştirilmesi gerektiğinin altını şu şekilde çizmiştir; “Türk kadını ve öğretmeni Türk çocuklarını iktisadi misaka göre yetiştirir.” (Aktaran İnan, 1972, s.9). Bunun dışında diğer maddelerde öncelikli olarak yabancı şirketlerin elinde olan demir yollarının satın alınması ve genişletilmesine değinilmiştir. Satın alındıktan sonra da demir yolları; Sivas, Malatya, Samsun, Kütahya ve Balıkesir’e kadar genişletilmiştir (Şekil 3.1), (İnan, 1972). Bu çalışmalar 1930’lu yılların başına

kadar sürdürülmüştür. Bu süreç yeni kurulan bir devletin kendi ekonomisini inşa etmeden önce strateji geliştirip kararlar aldığı bir hazırlık süreci olarak tanımlanmaktadır.

Şekil 3.1 : 1938 yılına kada inşa edilen demir yolları (İnan, 1933)

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, Türkiye Cumhuriyetinde bu gelişmeler olurken, dünya 1929 yılında ekonomik krize (büyük buhran) girmiştir. Türkiye aynı yıl Lozan Barış Antlaşması'nın yükümlülüğü olan ve Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ilk taksitini ödemek zorunda kalmıştır. İthalat fiyatlarındaki yükseliş ve dünyanın içerisinde bulunduğu ekonomik koşullar, Türkiye Cumhuriyetinde dışa kapalı ve kendi kendine yetebilen ekonomi politikalarının uygulanmasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler, 1930'lu yıllarda devletin ekonomi politikalarında mecburen tek el olan bir sistemi; 'devletçiliği' gündeme getirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk Devletçilik ilkesini şu şekilde açıklamıştır;

“Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi XIX. asırdan beri, sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur; Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeyin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devlet eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir.” (Mustafa Kemal Atatürk, 1933).

Başka bir deyiş ile; devletçilik ilkesinde, ülkenin menfaatleri doğrultusunda, devlet kontrolünde yatırım yapılması amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak da ekonomik kazanımların öncelikli olduğunun altı çizilmiştir. Devletçilik ilkesi, Türkiye Cumhuriyetinin Anayasasına 5 Şubat 1937’de temel ilkelerden biri olarak ikinci maddeye eklenmiştir (İnan, 1972). Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomi politikaları bu ilkeye göre uygulanmıştır. Sermaye birikimini güçlendirmek ve bunun alt yapısını sağlamak devletçi ekonomi politikaları için elzemdir (Bora, 2017). Bu yüzden 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBKP) yapılmasına karar verilmiştir.

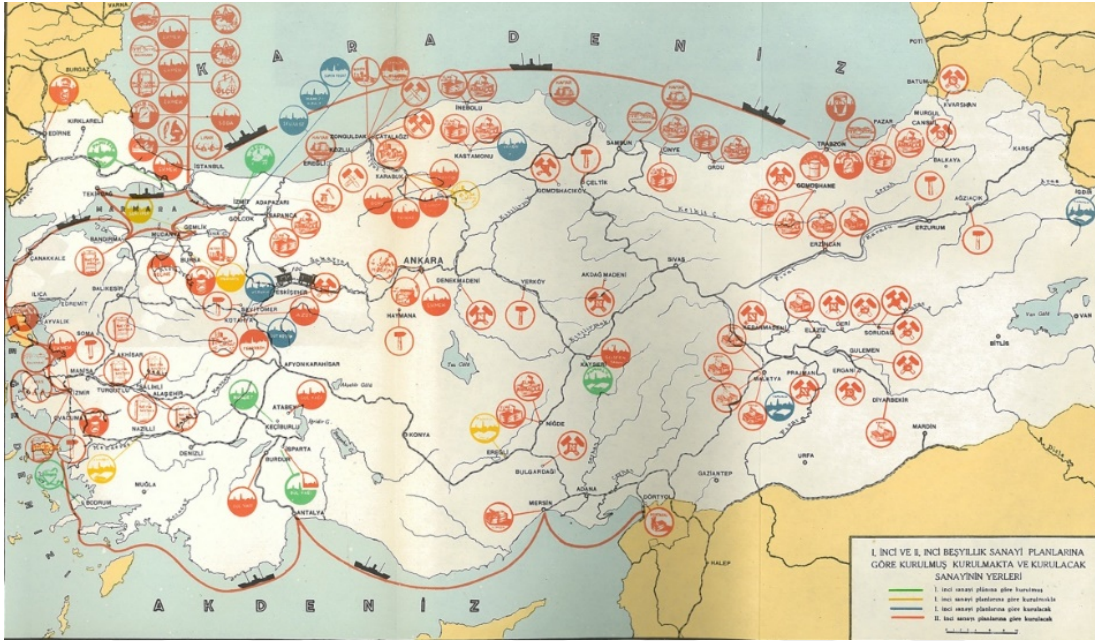
3.2 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Sonucu: Sümerbank Fabrika

Yerleşkeleri

BBKP planı kapsamında Türkiye’de üretimi ve satışı kolay hammaddelerin bulunduğu illerde 15 fabrika inşa edilmesine karar verilmiştir. Toprak (1988)’a göre bu plan için atılacak adımların bedeli 43.953.000TL’dir. İnan (1972) bu planın esaslarını şöyle sıralanmıştır;

1. Esas hammaddeleri ülkede yetişen veya yetişmesi mümkün olan, kısa süre içerisinde temin edilebilen sanayi kolları ele alınmıştır.
2. Bunlar büyük sermaye ve teknik kuvvete ihtiyaç gösteren sanayi kolları oldukları için kuruluşları devlete ve milli müesseselere bırakılmıştır.
3. Kurulmasına karar verilen fabrikalar ve üretim kapasitesi memleketin tüketim ihtiyaçlarıyla orantılıdır.

Fabrikaların kurulacağı yerler yurtiçi/dışından uzmanların yapmış olduğu yerinde teftiş ve analizler sonucunda belirlenmişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk bu süreci özenle takip etmiştir. Sürekli olarak Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile de müzakere etmiştir (İnan, 1972). Planın esaslarında da bahsedildiği gibi, fabrikaların açılacağı yerler, ne üretileceği, yer altı ve üstü kaynakları, ürünün satış potansiyeli ile üretim kolaylığına göre belirlenmiştir (İnan, 1972), (Şekil 3.2). KİT olarak da bilinen bu fabrikaların, buldukları bölgede hem sosyal hem de ekonomik kalkınmayı sağlaması amaçlanmıştır.

Şekil 3.2 : BBKP kapsamında açılması planlanan fabrikalar (İnan, 1933)

Bu fabrikaları buldukları bölgede ekonomik kalkınmayı özel sektörü teşvik ederek ve sektöre nitelikli işçi yetiştirerek yapması planlanmıştır. Bu fabrikaların açılması ve işletilmesi görevi Sümerbank'a verilmiştir. Toprak (1988)'in aktarımı ile bu plan kapsamında Sümerbank'a verilen görevler şu şekildedir;

1. Pamuklu Dokuma Sanayi'nde Bakırköy Bez Fabrikası'nın devri ve Ereğli'de 16.500 iğlik ve 300 tezgahlık ince kumaş, Kayseri'de 33.000 iğlik ve 1050 tezgahlık kaba kumaş, Nazilli'de 29.600'lük iğlik ve 650 tezgahlık basma fabrikası kurulmasına,
2. Üçüncü kombinanın Malatya'da kurulmasına,
3. Kendir ve keten sanayisinin kurulmasına,
4. Bursa'da Merinos yünü işlenecek bir kendir fabrikasının kurulmasına,
5. Demir sanayinin kurulmasına,
6. İş Bankası ile birlikte yıllık üretim kapasitesi 68.000ton olan semikök fabrikasının kurulmasına,
7. Ergani bakır madeninin işletilmesine karar verilmiştir.
8. İş Bankası ile birlikte Keçiborlu Kükürt madeninin işletilmesine,
9. Porselen fabrikası kurulmasına,
10. İş Bankası ile birlikte ucuz şişe ve benzeri cam ürünleri üretecek bir fabrika kurulmasına,

11. Sudkosik ve klor fabrikalarının kurulmasına

12. Selüloz, kağıt ve sungi ipek sanayinin kurulmasına karar verilmiştir.

Sümerbank fabrikaları, Türkiye Cumhuriyeti devletinin ekonomiye doğrudan müdahalesi olan devletçilik politikasının buldukları kentlerde mimari temsilleri olmuştur. Sümerbank BBKP ile başlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sanayileşme sürecini yönetmiştir (Toprak, 1988). Sümerbank tarafından kurulan fabrikalar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik lokomotifleri olmuştur (Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1: BBKP⁶ kapsamında açılan fabrikalar (Zeybekoğlu, 2004).

Fabrikanın İsmi	İşletmeye Açılış Tarihi
Sümerbank Bakırköy Pamuklu Fabrikası	1934
Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası	1935
Sümerbank Ereğli Bez Fabrikası	1937
Sümerbank Nazilli Bez Fabrikası	1937
Sümerbank Malatya Bez Fabrikası	1939
Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası	1938
İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası	1936
İzmit Selüloz Fabrikası	1934
Sümerbank Gemlik Suni İpek Fabrikası	1938
Karabük Demir-Çelik Fabrikası	1939
Zonguldak Antrasit Fabrikası	1935
Keçiborlu Kükürt Fabrikası	1935
İstanbul Cam ve Şişe Fabrikası	1935
Isparta Gülyağı Fabrikası	1935

Bu fabrikaları yalnızca bir üretim mekanı olarak algılamak ve ekonomiye katkısı üzerinden değerlendirmek, Mustafa Kemal Atatürk'ün arzu ettiği çağdaş Türkiye Cumhuriyeti hedefini anlamak için yetersiz kalacaktır. Sümerbank, yepyeni bir yapılanmanın simgesi olmuş ve yapısal dönüşümlere ortam hazırlamıştır (Toprak, 1988). Bulduğu kentlerin çehresini hem sosyal hem de mekansal olarak değiştirmiştir.

⁶ Bu çizelge Senem Zeybekoğlu tarafından Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank (1983) kitabından ve Sümerbank'ın Üç Aylık Bülten'inden (1937) derlenmiştir (Aktaran Cenzgizkan, 2009, s. 221).

Boratav (2018)'ın tabiriyle 1930'lu yıllar üç beyazda; pamuk, un ve şekerde kalkınmanın zorunlu olduğu yıllardır. Dünya 1929 Büyük Buhranı ile mücadele ederken, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için tarıma dayalı, döngüsel bir ekonomi oluşturmak buhrandan etkilenmeden ekonomik kalkınmanın sağlamanın tek yolu olmuştur (Boratav, 2018). Bu nedenle 1930'lu yıllarda, BBKP kapsamında, Sümerbank tarafından kurulan dokuma ve bez fabrikaları diğerlerine göre sayıca fazla olmuştur.

Bu ekonomi politikalarının bir sonucu olarak da, Sümerbank demir-çelik gibi ağır endüstrilerle üreticiye ortam hazırlanmış, dokuma sanayindeki birikimi ve girişimleriyle de geniş bir tüketici kesimine hitap etmiştir (Anonim 2, 1955). Bu tezde bir iktisadi politikanın sonucu olarak kurulan bu fabrikaların, Türkiye Cumhuriyetindeki değişen iktisat politikaları paralelinde bir mekansal dışa vurum olarak nasıl dönüştüğü/dönüşemediği ilk kurulan “dokuma fabrikaları” odağında tartışmaya açılmıştır.

4. SÜMERBANK DOKUMA FABRİKALARI VE DÖNÜŞÜMLERİ

Erken Cumhuriyet döneminde açılan dokuma fabrikaları yalnızca yeni kurulan bir ülkenin üretim modeli olmamış, yeni mimari dilin oluşmasında da buldukları kentlerde öncü olmuşlardır. Bu nedenle yeni kurulan Cumhuriyetin, yeni yerleşim biçimlerinin ve kentlerinin temelini oluşturmuşlardır. Buldukları kentlerde mevcut kent merkezlerinden görece uzakta kurulan bu fabrikalar, yeni kent merkezini tariflemiş ve şehrin büyüme aksını bu yönde değiştirmiştir. Fabrika yerleşkesi içerisinde işçi ve memurlara verilen eğitimlerle yetişkin bireyleri yetiştirirken, fabrika içerisinde gerçekleşen sosyal ve kültürel faaliyetlerle de kentliyi içine alan iletişim ortamları yaratmışlardır. Bu nedenle bu tezde “Sümerbank Dokuma Fabrikaları kentlerin yeniden inşasında nasıl bir rol almıştır?”, “Fabrikaların değişen politikaların paralelinde dönüşümleri nasıl gerçekleşmiştir?” ve “Bugün fabrika alanları hangi fonksiyon alanlarına dönüştürülmüştür?” sorularına cevap Sümerbank Dokuma Fabrikaları’nın mevcut durumları üzerinden araştırılmıştır. Fabrikaların Türkiye Cumhuriyetinin bir döneminin endüstri, mimari ve kültürel hafızasındaki yeri ile önemi bu tezin motivasyonunu oluşturmaktadır.

4.1 Sümerbank’ın Kuruluşu

Sümerbank, 11 Temmuz 1933 yılında 2262 sayılı kanunu ile kurulmuş ve 17 Haziran 1938 yılında yürürlüğe giren 3460 sayılı kanun ile bir iktisadi devlet teşebbüsü haline getirilmiştir (Anonim-4, 1973). İsmi Mezopotamya’nın en çalışkan kavimlerinden olan Sümerler’lerden almıştır. Mustafa Kemal Atatürk bankaya bu ismi kendi vermiştir. Devlet tarafından özerk bir banka olarak kurulan Sümerbank: fabrikalar kurma, fabrikaları işletme ve bu fabrikalar için işçi, usta, mühendis ve uzman yetiştirmek amacı ile devlet tarafından görevlendirilmiştir. Sümerbank erken Cumhuriyet döneminin bankacılık hizmetleri veren en kapsamlı girişimi olmuştur (Anonim-4, 1973). Ayrıca BBKP (1934) kapsamında açılması planlanan 15 fabrikayı kurmak üzere görevlendirilmiştir. Kurulduğu zaman bünyesinde yalnızca dört fabrika (Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Beykoz

Yünlü Dokuma Fabrikası ve Antalya Dokuma Fabrikası) ve bir satış mağazası olan Sümerbank, BBKP kapsamında planlanan bu 15 fabrikayı 1940'lı yıllara kadar kurmuştur (Şekil 4.1).

Şekil 4.1 : Sümerbank'ın kurumsal kimliği ve dokuma müessesesi (Anonim-3, 1959)

4.2 Sümerbank Dokuma Fabrikaları

Ana sermaye sıkıntısı çeken Türkiye Cumhuriyeti, SSCB'den 20 yıl vadeli ve faizsiz 8.5 milyon tl'lik kredi desteği almıştır. Dönemin devletçi ekonomi politikalarının bir sonucu olarak, bu krediyi BBKP kapsamına giren dokuma fabrikalarının kurulması için kullanmıştır (Asiliskender, 2002), (Çizelge 4.1).

Çizelge 4.1:⁷ Fabrikalar ve mekanları

Fabrika Adı	Üretim Alanı	Konut Alanı	Sosyal Tesisler	Diğer
Kayseri Dokuma Fabrikası	+	+	Kantin ve Sinema Salonları	Hastane, İlkokul, Çırak Okulu, Yüzme Havuzu, Kreş
Ereğli Bez Fabrikası	+	+	Kantin ve Sinema Salonları	Hastane, İlkokul, Kreş
Nazilli Bez Fabrikası	+	+	Kantin ve Sinema Salonları	Hastane ve Kamp
Bursa Merinos Tekstil Fabrikası	+	+	Kantin ve Sinema Salonları	Çırak Okulu
Malatya Bez Fabrikası	+	+	Kantin ve Sinema Salonları	Hastane, Yüzme Havuzu, Kreş

⁷ Çizelge 4.1'teki bilgiler tez yazarı tarafından Sümerbank'ın 25.Yılı kitabından derlenmiştir.

Kayseri, Nazilli, Bursa, Ereğli ve Malatya’da kurulan bu fabrikalar, yetiştirdiği işçi ve memurlar ile Türkiye Cumhuriyeti’nin farklı noktalarında istihdam alanı yaratmış ve özel sektörü teşvik etmişlerdir. Bütün bunlara ek olarak, Sümerbank için nitelikli işçi ve memur yetiştirmişlerdir. Nitelikli memur ve işçilerin yetiştirilmesi farklı şekilde gerçekleşmiştir. Memurlar; yurt içi/dışından farklı sanayi kuruluşlarına staja gönderilmiştir (Anonim-3, 1973). Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve İsviçre memurların staja gönderildiği ülkelerdir.

Yurt dışına memurların staja gönderilmesinin bir amacı da ilerde açılacak olan sanayi kuruluşlarının memur ihtiyacını karşılamak ve sanayideki yenilikleri takip etmek isteği olmuştur (Şekil 4.2). Bu nedenle Sümerbank, sanayi hafızasını dünyadaki gelişmeler ile besleyip, güncel tutmuştur.

Şekil 4.2 : Sümerbank’ın SSCB’ye eğitim için göndermiş olduğu memurlar (Anonim-3, 1959)

İşçiler için ise mesleki eğitimler verilmiştir. Bu işçiler emekli olduktan sonra da o kentte kendi iş yerlerini açmışlardır. Bu sayede bölge ekonomisinin döngüsellığı sağlanmıştır. Ayrıca işçilere, sigorta primi ve sosyal yardımlarda da bulunulmuştur (Anonim3-, 1959). Bunun akabinde bu sosyal yardımların devamlılığı sağlansın diye Sümerbank İşçi Yetiştirme Yönetmeliği yürürlüğe konmuştur. Sümerbank teknik ve ticari faaliyetlerinin dışında, ‘sosyal işler’ de yürütmüştür. İşçilerin yerleşke içerisinde

boş vakitlerini değerlendirme biçimleri, yaşadıkları konutlar (bekar pavyonları, memur evleri, işçi konutları), işçilerin sağlık güvenceleri ile işçilerin ailelerinin de yaşamsal ihtiyaçlarını yerleşke içerisinde karşılayabilmeleri sağlanmıştır. Bu fabrikaların mekan organizasyonu bir işçinin işten evine, evinden işine en kısa sürede ulaşacağı, fabrika üretimini ve denetimini kolaylaştırmak adına kurgulanmıştır. Sümerbank'ın yazılı olmayan kuralı şudur; fabrika “insan” odaklı olmalıdır (Anonim-3, 1959). Bu nedenle fabrikaların üretim ve barınma mekanlarının yanında işçilerin boş zamanlarını değerlendirebilecekleri sosyal mekanlar da inşa edilmiştir.

1930' lu yılların başında açılmaya başlanan bu fabrikalar, 1930'lu yılların sonuna gelindiğinde ise Türkiye Cumhuriyetini ithal etmek zorunda kalan bir ülkeden ihraç eden bir ülke durumuna getirmiştir (Boratav, 2018). Sümerbank bölge ekonomisine katkılarının yanında, merkezi Ankara olan hakim ideoloji ve davranış biçimlerini ülkenin farklı noktalarına taşıyan yerel ve “uygulamalı bir kurum”⁸ olmuştur.

Şekil 4.3 : Fabrikalarda gerçekleştirilen etkinlikler (Sümerbank Aylık Kültür ve Endüstri Dergisi, 1972)

Bu yerleşkelerde işçilere verilen mesleki ve kültürel eğitimlerin yanısıra, spor faaliyetleri ve işçilerin hazırladığı balolar yapılmıştır. İşçilere dünya klasikleri okutulmuş, tiyatro ekipleri ve spor takımları kurulmuştur (Şekil 4.3). Fabrikalardaki bu kültürel faaliyetler halka açık olarak düzenlenmiştir. Bunlara ek olarak devlet konservatuvarlarının yardımıyla, yerleşkelere sanatçıların turne düzenlenmesi sağlanmıştır (Anonim-3, 1959). Filmle yetiştirme ve öğretme usulünün faydaları göz önünde tutularak, çeşitli konularda öğretici filmler bütün işçi ve memurlara izletilmiştir (Anonim-3, 1959).

⁸ Burak Asiliskender'in tezinde kullandığı gibi.

Fabrikalardaki bu kültürel faaliyetler halka açık olarak düzenlenmiştir. Böylece merkezi Ankara olan Genç ve Modern Türkiye yerel halkla tanıştırılmıştır. Düzenlenen spor müsabakaları ile de erken Cumhuriyet döneminin ‘genç, sağlıklı ve modern’ vurgusunun altı çizilmiştir.

4.3 Sümerbank Dokuma Fabrikalarının Dönüşümü

1930’lu yıllarda başlayan dışarıya kapalı korumacı ekonomi politikaları 1940’lı yıllardan sonra değişmiştir. 1946 yılında çok partili sisteme geçilmiş ve akabinde 1948 yılında alınan Marshall yardımı ile Türkiye ekonomisi dışarı açılmış ve ilk borç para girişi olmuştur (Boratav, 2018). 1950’li yıllara gelindiğinde ekonomi 1930’lu yıllardakine göre görünürde büyümüş olsa bile, bu büyümenin kaynağı üretim değil, alınan kredi yardımları olmuştur (Boratav, 2018). 1960’lı yıllarda geldiğimizde, devletçi ekonominin dışı vurumu olan Sümerbank’a dair problemler bu yıllarda konuşulmaya başlanmıştır. Maliye Bakanlığı KİT’ler için özel raporlar hazırlatmıştır (Toprak, 1988). Rapor şu şekildedir;

1. Sümerbank Dokuma Fabrikaları’ndaki makineler ilerleyen teknolojinin gerisinde kalmıştır. 1960’lı yıllarda kullanılan makinalar fabrikaların kurulduğu ilk yıllardan kalmadır.
2. 1950’li yılların ilk yarısında görülen büyüme özendirici bir etki yaratmış ve dokuma fabrikalarında ürün kapasitesi fazlalığı yaratmıştır. İhracat yaparak stokları eritmek o günün üretim şartlarıyla imkansızdır.
3. Hammadde ithalatında çekilen zorluklar sebebiyle yüklü dokuma çoğu kez ekonomik olmayan yüksek işletme maliyetleriyle çalışmak zorunda kalmıştır. Bu şartlar altında, yapak ve tops ithal tahsisi sağlayabilenler yüksek karlar elde edebiliyorlardır.
4. 1950’li yılların son dönemlerinde gündeme gelen istikrar sebebiyle özel fabrikalar üretimlerini kısmasına rağmen Sümerbank normal üretime devam etmiştir. Bu durum stoktaki ürünlerin artmasına sebep olmuştur.

Dokuma sektöründeki dışı açılma sorunu ilk defa 1960’lı yılların ilk yarısında gündeme gelmiştir (Toprak, 1988). Ayrı rapora göre pamuklu dokuma fabrikalarının dış piyasayla rekabet edebilmesi için, bu fabrikaların makinelerinin yenilenmesi gerekmiştir. Devlete ait bütün dokuma fabrikalarının yenilenmesi için 300 Milyon

TL'lik bir bütçeye gerek duyulmuştur (Toprak, 1988). Bu durum henüz ekonomik istikrarı sağlayamamış Türkiye için maddi bir külfet olmuştur. Bu yüzden rapor; devlete ait dokuma fabrikalarının özelleştirilmesi gerektiğini önermiştir. Bu rapor Türkiye'de ekonomik havanın çok da iyi olmadığı bir dönemde yazılmıştır ve rafa kaldırılmıştır. 1960'lı yılların ikinci yarısında (1968-1972) iyiye giden (en azından öyle görünen) ekonomi sebebiyle, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yapılmış ve fabrikaların modernleştirilmesi için yatırımlar yapılmıştır (Toprak, 1988).

1970 yılında bir Dünya Bankası dokuma uzmanının hazırladığı raporda Maliye Bakanlığının rapor ile benzerlik gösteren olumsuz bir rapor olmuştur. Bu gelişmelerin üzerine 1974 yılında petrol krizi yaşanmış, döviz darboğazı yaşanmıştır (Boratav, 2018), (Toprak, 1988). Siyasi istikrarsızlığın beraberinde yaşanan ekonomik istikrarsızlık Sümerbank fabrikalarını faaliyetini olumsuz yönde etkilemiştir. 24 Ocak 1980'de alınan tarihi kararlar ile serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir (Boratav, 2018). Sümerbank Fabrikaları için tarihi kararlar alınmıştır. Devletin sahip olduğu bir şirket olan bu fabrikaların ödenekleri kesilmiş ve özelleştirilmiştir. Serbest piyasa koşullarına adaptasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. 1980'li yıllarda ise özelleştirilmesine karar verilmiştir. Özelleştirme, bu alanların özel sektöre verildiği ve tekelleri sermaye yüzünden ulusal sermaye birikimindeki tıkanmayı önlemek için bir çözüm yolu olarak görülmüştür. Bu da kapitalist toplumun kendini yeniden ürettiği bir yöntem olarak görülmektedir (Boratav, 2018).

1980'li yılların sonunda 2000'li yılların başına kadar bu fabrikalar, satılmış, dönüştürülmüş ve/veya yıkılmıştır. 1930'lu yılların devletçi ekonomi politikalarının mekansal çıktısı olan bu fabrikalar, 2000'li yıllara geldiğimizde serbest ekonomi politikalarının gerekliliklerine cevap veremediği için yıkılmış veya yeniden işlevlendirilmek üzere dönüştürülmüştür.

Bu dönüşümlerin hikayeleri üzerinden “Mekanın üretim ilişkilerini belirleyen politikaları değiştiğinde, mekan kendini yeniden nasıl üretir veya dönüştürür? sorusuna bu tezde ilk açılan beş dokuma fabrikası üzerinden cevap aranmaya çalışılmıştır.

4.3.1 Kayseri Bez Fabrikası

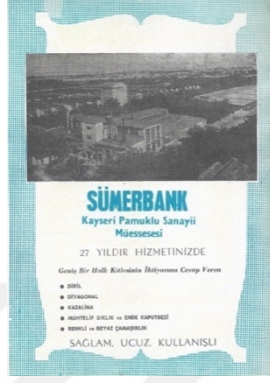
Kayseri İpek Yolu üzerinde bulunan ve tarih boyunca ticaret yollarının kesiştiği önemli bir ticaret merkezi olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle SSCB'den gelen heyet tarafından Kayseri'nin konumu dokuma fabrikası için elverişli olarak bulunmuştur. Ticari konumu, tren istasyonuna yakınlığı ve tekstil için gereken hammaddeyi üretebileceği bitki örtüsüne sahip olması yer olarak Kayseri ilinin seçilmesinin başlıca sebeplerindedir. Kayseri Sümerbank Dokuma Fabrikası'nın temeli 20.05.1934 tarihinde atılmış, 16.09.1935 tarihinde açılışı gerçekleştirilmiş ve üretime başlanmıştır. Projelendirilmesi Sovyet uzmanlardan oluşan Turkstroj firması tarafından yapılmıştır. Nazilli Basma Fabrikası gibi Kayseri de Ivan Sergeyeviç Nikolayev tarafından projelendirilmiştir (Fabrika Arşivi). Fabrikanın Müteahiti Abdurrahman Naci Bey'dir. Sümerbank tarafından kurulan ilk fabrika olma özelliğine sahiptir (Anonim-1, 1935). Kayseri Dokuma fabrikası 1924 yılında il statüsü kazanan Kayseri için ilk endüstri yapısı olma özelliğine sahiptir (Eldek, 2007). Adana Bez Fabrikası'nın 1950 yılında, Maraş Pamuklu Sanayi T.A.Ş.'in 1968 yılında müessese bünyesine katılmaları ile müesseseye bağlı fabrika sayısı üçe çıkmıştır (Anonim-4, 1973).

Kayseri Dokuma Fabrikası pamuklu tekstil sanayisinin Türkiye'de temellerinin atılmasına öncülük etmiştir. 1930'lu yıllara geldiğimizde ise yurt ekonomisine ve tekstile dayalı sanayi kolunun gelişmesine katkı sağlamıştır.

Kurulduğunda 11 milyon Türk Lirası sermayeye sahip olan fabrikaya, 1962 yılı sonuna kadar hazineden 160 Milyon TL'lik yatırım yapılmıştır (Anonim-4, 1973). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında (1969) 1.4 Milyon Türk Lirası hazineden fabrika için ayrılmıştır. Fabrikanın teknolojisinin yenilenmesi ve mekansal kalitesinin arttırılması için bu bütçenin 1.1 Milyon Türk Lirası kullanılmıştır (Anonim-4, 1973). İşletmede üretilen ürünler için yılda 7610 ton pamuk kullanılmıştır. Müessese halk tipi işlenmiş tekstil malzemesi ürettiği için, bu işlenmiş ürünlerin satışı daha çok iç piyasada gerçekleştirilmiştir. Dünyada 1929 krizi sebebi ile ithalat fiyatlarının artması (Bölüm 3'de bahsedildiği gibi) Türkiye Cumhuriyetini ithal almak zorunda kalacağı ürünleri üretmek zorunda bırakmıştır. SSCB'den alınan 8.5 milyon dolarlık kredinin tamamı tekstil sektörünün gelişmesi için dokuma fabrikaları tarafından kullanılmıştır. Kayseri Dokuma Fabrikası bu kredinin kullanıldığı ve SSCB tarafından inşa edilen ilk

fabrikadır. Devlet eliyle gerçekleştirilen ilk proje olması sebebiyle, dönemin başbakanı İsmet İnönü tarafından inşaat ve projelendirme süreci titizlikle takip edilmiştir (Anonim-4, 1973). Eldek (2007)'nin bahsettiği gibi fabrika yerleşkesi 345.920 metrekarelik alan üzerinde inşa edilmiştir (Aktaran Peri, 2002).

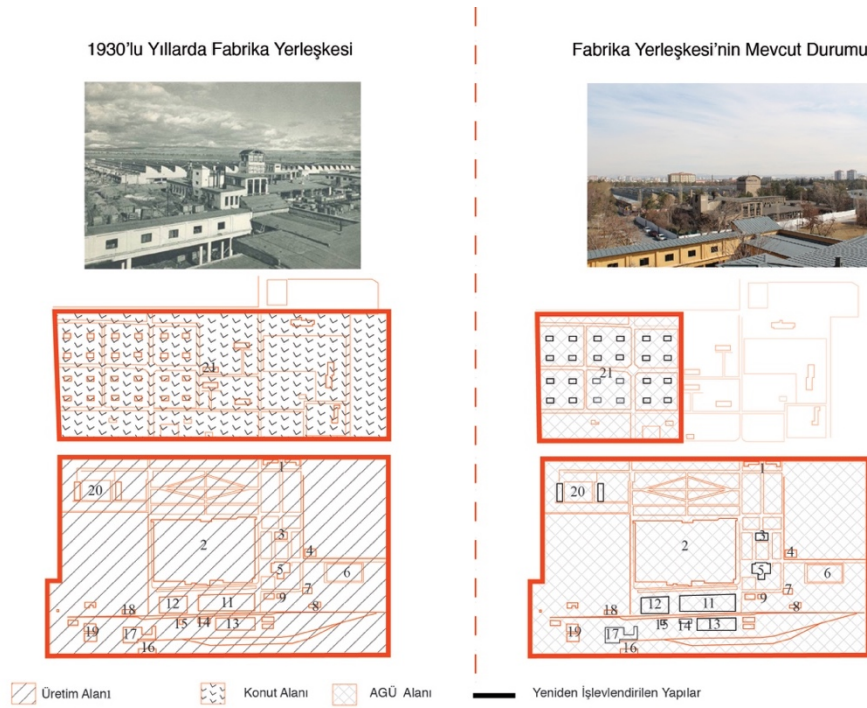
Çizelge 4.2⁹: Fabrika künyesi

	
Yer	Kayseri
Mimari ve Planlama	Türkstroj (Rus İnşaat Firması)
Kuruluş Tarihi	1935
Kapanış Tarihi	1999
Mevcut Durum	AGÜ Sümer Kampüsü

Bugünkü fabrika yerleşkesi planı ile 1930'lardaki yerleşke planı hemen hemen aynıdır. Üretim ve konut alanı diğer fabrikalarda olduğu gibi birbirinden ayrılmıştır. Üretim alanında; giriş (1), fabrika (2), idare binası (3), misafirhane (4), sinema (5), havuz (6), Erzak Ambarı (7), itfaiye (9), garaj (10), 11, 12, 13, 14 ve 15 (ambar), giriş (16), santral(17) ve elektrik ve buhar santrali (19) memur evleri (20) bulunmaktadır (Şekil 4.4). Bu binalar imalat şeması doğrultusunda gridal bir şekilde yerleştirilmiştir. Binaların yakın ve uzaklığı hammaddenin fabrikadan işlenip ambara, ambardan da kolay bir şekilde tren istasyonuna ulaşabileceği şekilde kurgulanmıştır. Fabrika hem mekan hem de işlev olarak üretimin ve yerleşkenin merkezinde yer almaktadır. Yerleşkenin tamamını SSCB planladığı için gridal plan şemasına bakıldığında Rus

⁹ Bu künyede kullanılan fotoğraflar sırasıyla; URL-14 ve Sümerbank Aylık Kültür ve Endüstri Dergisi'nden alınmıştır.

Konstruktivizm’inden izler görülmektedir (Çizelge 4.2). Yerleşkeye özgü bu gridal plan şeması sonrasında kentin aynı şekilde yapılandırılması ve iyileştirilmesine neden olmuştur (Eldek, 2007). Kayseri Dokuma Fabrikası, kente mimari ve ekonomik katkılarının yanında kentin sosyal yaşantısına da katkı sağlamıştır. Merkezi Ankara olan hakim ideoloji ve davranış pratiklerini kente tanıtmış ve sosyal hayatın bir parçası haline getirmiştir. Tiyatro etkinlikleri halka açık olarak düzenlenmiş, kentin sanat ve kültürle tanışmasına katkı sağlanmıştır.

Şekil 4.4 : Fabrika ve üniversite yerleşim planı

Asiliskender’e göre; “Mekana dahil olmak demek, onu oluşturan kültüre dahil olmak demektir. Bu deneyimle oluşmuş dili anlamak onunla iletişime geçmek demektir.” (2002, s.3). Kayseri’de yaşayan halk, düzenlenen etkinliklerle fabrikanın yarattığı erken cumhuriyet atmosferinin bir parçası olurken modern yaşantı ile tanışma imkanı bulup, sonrasında da bu modern yaşamın bir parçası olmuştur.

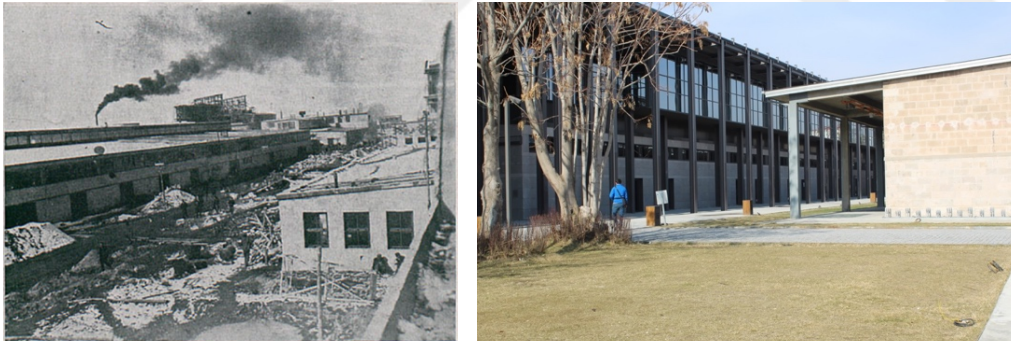
Şekil 4.5 : Yerleşkenin 1930'lu yıllardaki durumu (Fatma Büşra Güler Arşivi)

Diğer dokuma fabrikaları gibi Kayseri Dokuma Fabrikası da 1930'lu yıllarda üretime ve ekonomiye katkı sağlamış ve 1999 yılına kadar hizmet vermiştir. 1980'ler diğer fabrikalar gibi Kayseri Dokuma Fabrikası için de kırılma noktası olmuş ve özelleştirilmesine karar verilmiştir (Şekil 4.5), (Şekil 4.6).

Şekil 4.6 : Yerleşkenin 2000'li Yıllardaki Durumu (Fatma Büşra Güler Arşivi)

Dönemin dışişleri bakanının girişimiyle özelleştirme kapsamından çıkarılarak, Erciyes Üniversitesi'ne devredilmiştir (Asiliskender, Yöney, 2018). Ardından yapılan girişimler sonucunda, Kayseri Dokuma Fabrikası 12.12.2003 tarihli, 3484 sayılı ve 30.01.204 tarihli 3510 sayılı kararlarla kültür varlığı statüsü kazanmıştır (Asiliskender, 2018).

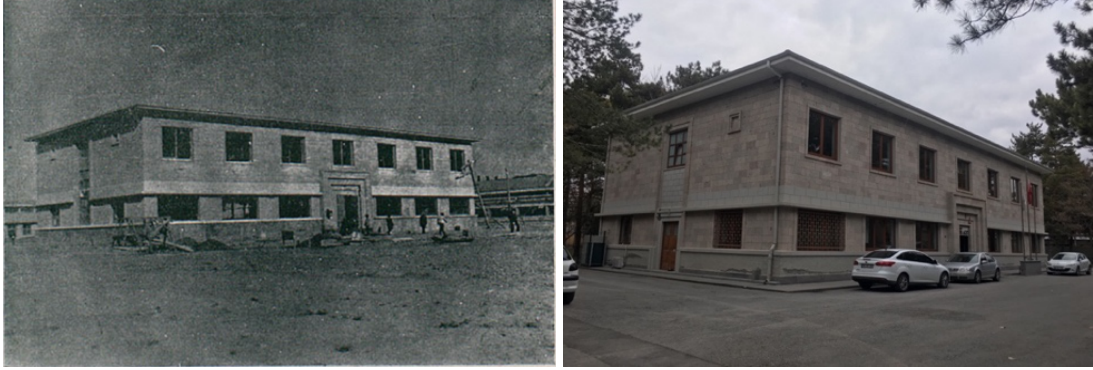

Şekil 4.7 : ¹⁰Yeniden İşlevlendirilen Ambar Binaları
(Anonim-1, 1935)

Yerleşkenin 350.000 metrekarelik kısmı 20.04.2012 tarihinde üniversite hizmetlerinde kullanılmak üzere yeni kurulacak Abdullah Gül Üniversitesi (AGÜ)'ye tahsis edilmiştir (Asiliskender, Yöney, 2018). AGÜ Sümer Kampüsü'ne dönüştürülen yerleşkede ,ambar binaları (11, 12, 13, ve 14) dersliğe dönüştürülmüştür (Şekil 4.7).

¹⁰ Ambar binalarının fotoğrafı, tez yazarı tarafından Nisan, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

Ek ambar binaları (13, 14 ve 15) Emre Arolat Architects(EAA) tarafından rektörlük binası olarak projelendirilmiştir. Yanındaki diğer ambar binası da mimarlık fakültesine dönüştürülmüştür.

Şekil 4.8 : ¹¹AGÜ Öğrenci işleri binasına dönüştürülen idare binası
(Anonim-1, 1935)

Fabrika binasının (2) kuluçka merkezine dönüştürülmesi planlanmıştır ve inşaatı halen devam etmektedir Fabrika müdürlüğü binası öğrenci işleri binası olarak hizmet vermektedir (Şekil 4.8). Elektrik santrali ve buhar santrali(19), sırası ile Cumhurbaşkanlığı Abdullah Gül Müzesi ve Kütüphanesi olarak yeniden işlevlendirilmiştir (Şekil 4.9).

Şekil 4.9 : Cumhurbaşkanlığı Abdullah Gül Müzesi ve Kütüphanesi
(Anonim-1 ve Url-16)

---

¹¹ İdera binasının fotoğrafı, tez yazarı tarafından Nisan, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

İşçi konutlarının bulunduğu bölge (21), yurtların bulunduğu öğrenci köyüne dönüştürülmüştür (Şekil 4.10). Bir açık üniversite olması amacıyla dönüştürülen yerleşkenin, inşaatının tamamlanmadığının altını çizmek gerekir.

Şekil 4.10 : ¹²Öğrenci köyüne dönüştürülen işçi konutları
(Arkitekt, 1944)

Bu aşamada mekansal kalite ile ilgili yapılacak bir karşılaştırma ve olumsuz eleştiri, objektif olmayacağı için tercih edilmemektedir. 1930'lu yıllarda bir işçinin bütün ihtiyaçlarını karşılayabildiği yerleşke artık bir öğrenci yerleşkesine dönüşmüştür. Bir öğrencinin bütün ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı inşaat tamamlanınca görülebilecektir. 1930'lu yıllarda erken Cumhuriyetin modern havasını Kayseri'ye getiren fabrika, bir üniversite yerleşkesi olduktan sonra da aynı havayı kentte hissettirmektedir.

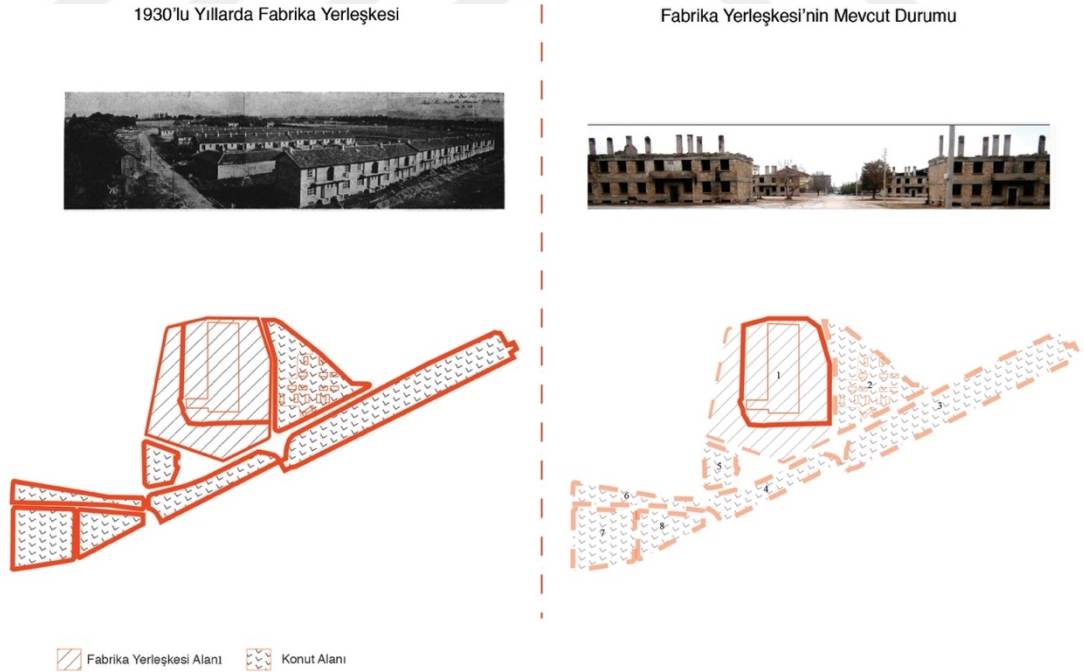
---

¹² Öğrenci köyünün fotoğrafı, tez yazarı tarafından Nisan, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

4.3.2 Ereğli Dokuma Fabrikası

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından önce, 1901 yılında inşa edilen Bağdat demiryolu, Ereğli'nin nüfusunu arttırmıştır. Ereğli Belediyesi kaynaklarına göre; 1934 yılında temeli atılıp, 1937 yılında açılan Sümerbank Pamuklu Dokuma Fabrikası, ilçenin nüfusunun artmasında önemli rol oynamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra, 1927 yılında ilçe nüfusu 7500'ün altındayken, 1940 yılında 12.561, 1960'da 31.935, 1975'te 50.354 ve 1990 nüfus sayımında ise 74.283'e ulaşmıştır. Konya Adana yolu üzerindeki İstasyon Caddesi aracılığıyla tren istasyonu ile kurduğu ilişki ise sevkiyatın ülkenin başka noktalarına nakliye yapılabilmesi açısından önemlidir. Üretimden ve diğer yerel ihtiyaçlardan kaynaklanan hareketlilik ve ulaşım ihtiyacı demir yolları ile karşılanmıştır. Sümerbank Ereğli Dokuma Fabrikası, Ereğli Hacımudahir, Sümer ve Gül Bahçe Mahallelerini kapsayan alan üzerinde inşa edilmiştir. Fabrika'nın girişi İnönü Cad. üzerinden gerçekleşmektedir. Fabrikada üretim ve konut alanı Kayseri ve Nazilli'de yer alan fabrikalara kıyasla daha organik bir şekilde ayrılmıştır. Üretim alanında fabrika (1) bulunmaktadır. Konut alanları (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) fabrikaya yakın bir şekilde konumlandırılmıştır (Şekil 4.11).

Şekil 4.11 : Fabrika ve Albayrak Tekstil'in yerleşim planı

Fabrikanın sonrasında artan ihtiyaçlar nedeniyle tren hattı uzatılmıştır. Bahsetmiş olduğumuz gibi, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde açılan nerdeyse bütün fabrika

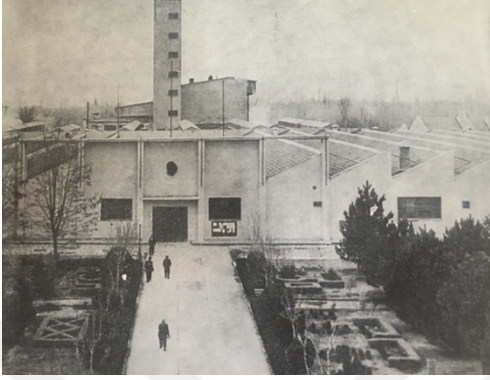

yerleşkelerinde bu ilişkiler görülmektedir. Yerleşke içerisindeki 1934-1945 yılları arasında inşaatları tamamlanan yapılar, Alman mimarlar tarafından projelendirilmiştir. Malatya ve Bursa'daki fabrika yerleşkelerinde olduğu gibi konut ve üretim alanları karşılıklıdır (Arıtan, 2004).

Fabrika yapısı ve işçi konutları birbirine yakın bir şekilde yer almıştır; “Sosyal mekanların bir çoğu, ana giriş dışında iki farklı girişe daha sahip bulunan üretim alanı tarafından konumlanır. Ancak bir kaç sosyal mekanda özellikle memur konutları alanında yer alır.” (Arıtan, 2004, s.189). Sümerbank Fabrika yerleşkesinin kente yarattığı etki yerelden çok Ankara'nın yarattığı bir atmosferdir. Bu yapıların kadınlar ve erkekler tarafından eşit şekilde kullanılması merkezi Ankara olan hakim ideolojinin de arzu ettiği sosyal yaşamın da temellerinin atılmasına neden olmuştur (Belediye, 2012). Cumhuriyet devriminin gerekliliği olan “modern” görünümlü kadın ve erkekler fabrikalardan çıkıp, kentte yerel halka görünür olmuş ve fabrikalarda gerçekleşen sosyal etkinliklerde de bir araya gelmişlerdir. İnşa edilen yapıların mimari kimliğine baktığımızda, dönemin “modern” çizgisinden izler görülmektedir. Dönemin yerel mimari kimliği ve yerleşkelerin mimari kimliği kıyaslandığında aradaki farklılık, yeni kurulan Cumhuriyetin “yeni” kent kimliğinden kaynaklanmaktadır. Ereğli Dokuma Fabrikası da, diğer KİT'ler gibi en parlak dönemini 1950'li yıllarda yaşamıştır. Bu yıllarda Sümerbank 2140 işçi ve 60 kişilik memur kadrosuyla en kalabalık olduğu dönemi yaşamıştır (Belediye, 2012). Çünkü 1930 ve 1950'li yıllardaki Türkiye'nin ekonomi politikası tek bir açıdan benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik de 1930'lardaki devletçi ekonomi modeli ile üretime ve kalkınmaya önem verilmesidir. Bu durumda da KİT'lerin öneminin kapasitesinin ve yarattığı istihdam alanının artmasını sağlamıştır. Bu tarihlerde Sümerbank Ereğli Dokuma Fabrikası'nın da mekansal kapasitesi ve araçların kalitesi arttırılmıştır.

Ereğli Dokuma Fabrikası da, diğer KİT'ler gibi en parlak dönemini 1950'li yıllarda yaşamıştır. Bu yıllarda Sümerbank 2140 işçi ve 60 kişilik memur kadrosuyla en kalabalık olduğu dönemi yaşamıştır (Belediye, 2012). Sümerbank Ereğli Dokuma Fabrikası da 1987 yılının Eylül ayında özelleştirme listesine alınmıştır. Bu tarihlerde Sümerbank Ereğli Dokuma Fabrikası'nın da mekansal kapasitesi ve araçların kalitesi arttırılmıştır.

Sümerbank Ereğli Dokuma Fabrikası da 1987 yılının Eylül ayında özelleştirme listesine alınmıştır. 1997 yılında da Albayrak Tekstil tarafından satın alınmış ve Albayrak Tekstil olmuştur (Çizelge 4.3).

Çizelge 4.3¹³: Fabrika künyesi

	
Yer	Ereğli /Konya
Mimari ve Planlama	Alman Asıllı Bir Ekip
Kuruluş Tarihi	1935
Satış Tarihi	1997
Mevcut Durum	Albayrak Tekstil

Devletçi ekonomi politikalarının uygulanıldığı 1930'lu yıllarda devlete ait bir fabrika iken, bugün özelleştirilerek başka bir kuruma ait olmuştur. Askeri tekstil fabrikasına dönüştürülen Ereğli Dokuma Fabrikası Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan askeri kıyafetlerin üretildiği bir fabrikadır.

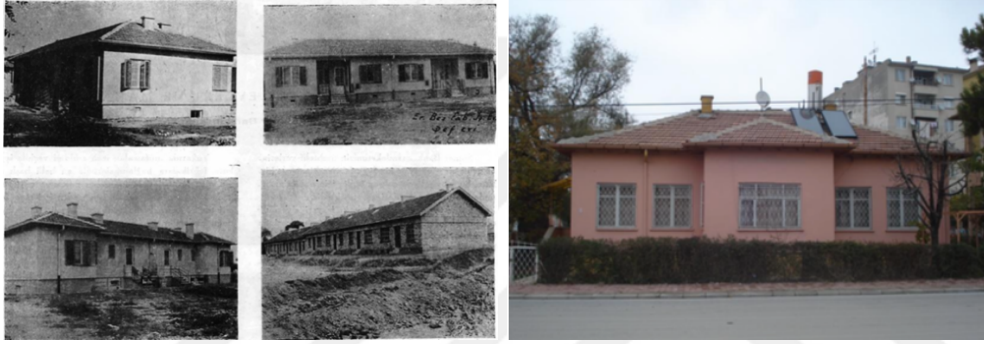
Şekil 4.12 : İşçi konutlarının 1930'lu durumu (Arkitekt, 1944)

¹³ Bu künyede kullanılan fotoğraflar sırasıyla; Anonim-1 ve Toprak (1988)'e aittir.

Sümerbank dokuma fabrikasının işlevini yitirmesi ve özelleştirme kapsamına alınması, fabrikaya bağlı memur evleri ve işçi lojmanlarının zarar görmesine sebep olmuştur (Şekil 4.12), (Şekil 4.13), (Belediye, 2012).

Şekil 4.13 : İşçi konutlarının 2000'li yıllardaki durumu (Belediye arşivi, 2012)

Şekil 4.14 : 1930'lu ve 2000'li yıllarda işçi konutları (Arkitekt, 1944 ve belediye arşivi, 2012)

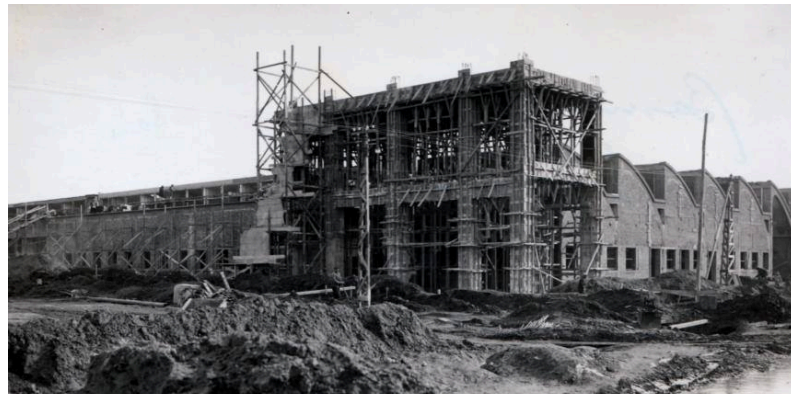
Bugün boş ve işlevsiz olarak varlığını sürdüren yapılar işçi konutlarıdır (Belediye, 2012). Özelleştirilmenin ardından hazineye devri yapılan işçi konutları, yerleşkeden bugüne kalan ve en kötü durumda olan yapılardır (Belediye, 2012). Memur Evleri ise yapıların sahip olduğu kurum ve kişiler tarafında korunmakta olduğu için günümüzde halen aktif olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.14). Memur ve işçi konutlarını içine de alan yeşil alanlar ise, Ereğli için önemli bir kentsel peyzaj örneği olmuştur (Belediye, 2012).

4.3.3 Nazilli Basma Fabrikası

Kayseri, Ereğli ve Malatya'da kurulan fabrikalarda olduğu gibi Nazilli'de de fabrika ve demiryolu hattı arasında ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki hem mal sevkiyatı hem de fabrikada çalışanların, işçi konutlarına ve Nazilli'ye kolay bir şekilde ulaşmasını sağladığı için önemlidir. Nazilli Türkiye'nin Batısında Aydın ilinin en büyük ilçesidir. Afyon, Denizli, Aydın ve İzmir'i birbirine bağlayan E24 karayolu ile aynı güzergahı

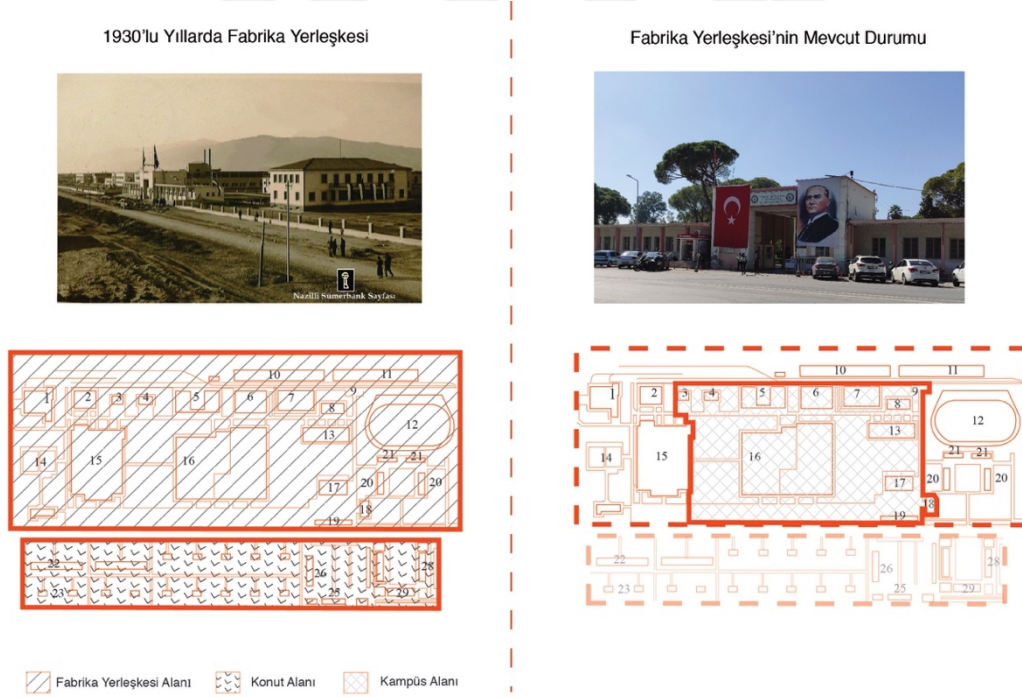
kapsayan demir yolu ağı üzerindedir. Pamu yetiştirilmesi için elverişli bir yerdir. Bu yüzden Nazilli’de Dokuma Fabrikası kurulmasına karar verilmiştir. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası’nın temeli 23 Ağustosda İktisat Vekili Celal Bayar’ın katılımıyla atılmıştır (Toprak, 1988). Fabrika 9 Ekim 1937 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından hizmete açılmıştır (Anonim-4, 1973).

Fabrika’nın yapımı için SSCB’den kredi ve teknik destek alınmıştır (İnan, 1972). Projelendirilmesi Sovyet Uzmanlar oluşan Turkstroj firması tarafından yapılmıştır. Fabrika Ivan Sergeyeviç Nikolayev tarafından projelendirilmiştir (Fabrika Arşivi). Kayseri Dokuma Fabrikası da aynı Sovyet firması tarafından projelendirilmiştir (Fabrika Arşivi). Fabrika’nın inşası sırasında Sovyet mühendisler çalışmış ve Türk mühendisleri eğitmiştir (Şekil 4.15), (Zeybekoğlu, 2002). İnşa sürecinde çevre ilçelerden büyük bir işçi grubu fabrikanın yapımında çalışmıştır (Zeybekoğlu, 2002). Nazilli Basma Fabrikası, Türkiye’nin ilk basma fabrikası olarak açılmıştır (Anonim-4, 1973).

Şekil 4.15 : Fabrika şantiyesi ve Turkstroj Firması ekibi (Fabrika Arşivi)

Nazilli Basma Fabrikası, Türkiye Cumhuriyetinin ilk basma fabrikası olarak açılmıştır (Anonim-4, 1973). İplik ve Dokuma Müessesine bağlı bir iş yeri olarak 1949 yılına kadar çalışmalarını sürdüren fabrika, 1949 yılında söz konusu müessesenin kaldırılmasıyla tüzel kişiliği olan bir müessese haline getirilmiş, 1956 yılında İzmir Basma Sanayii Müessese'sine bağlanmıştır (Anonim-4, 1973). Bursa'dan farklı olarak, Nazilli Basma Fabrikası Nazilli'nin güneyinde(yapılı çevrenin oluşmadığı) bir alanda; merkezden gelen Bozdoğan yolu üzerine inşa edilmiştir (Arıtan, 2002). Bu yol doğrudan kent merkezine bağlanmıştır. Atatürk Bulvarı ile bağlantılı kent merkezinde kamu binaları bulunmaktadır. Fabrika inşaatı için daha önce bataklık olan bölge kurutulmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak da bölgede sıtma hastalığı¹⁴ azalmıştır (Arıtan, 2002). Fabrika Yerleşkesi Nazilli'nin kent dokusunun gelişmesini de etkilemiştir. Yan Sanayi'nin gelişmesiyle birlikte kentin güneyi sanayi bölgesi olarak işlev kazanmıştır (Zeybekoğlu, 2002). Buna bağlı olarak da fabrika alanı Nazilli'nin yeni kent ve sanayi merkezi olmuştur.

Şekil 4.16 : Fabrika ve kampüsün yerleşim planı

14 Sıtma hastalığı 1. Dünya savaşından sonra Anadolu kentlerinde yaygın olarak görülen ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en büyük sağlık sorunlarından birisidir.

Bozdoğan yolu yerleşkenin konut ve üretim alanını birbirinden ayırmaktadır. Fabrika, bir üretim mekanı olarak yerleşkenin merkezinde yer almaktadır. Üretim alanında; elektrik santrali (1), ambarlar (2,3,6,7,10 ve 11), tamirhane (5), tren istasyonu (9), spor sahası (12), pamuk sundurması (13), memur lokali (17), yönetim ve hastane binası(18), iç apartmanlar (20), soğutma havuzu (14), iplik ve dokuma fabrikası (15) ile basma fabrikası (16) bulunmaktadır (Şekil 4.16). Nazilli'nin 1930'lu yıllardaki mimarisine kıyasla, yerleşkede dıştan söveli pencereler, girişlerdeki merdivenler ve cephede yatayda uzanan hatlar ile dönemin rasyonel ve fonksiyonel mimari tutumunu yansıtan sade binalar oldukları göze çarpmaktadır (Zeybekoğlu, 2002). Mimari dilin Sovyet Mimarisiyle ilişkisi olduğu söylenebilir (Çizelge 4.4). (Arıtan, 2002).

Çizelge 4.4:¹⁵ Fabrika künyesi

	
Yer	Nazilli / Aydın
Mimari ve Planlama	Turkstroj (Rus İnşaat Firması)
Kuruluş Tarihi	1937
Kapatılma Tarihi	2002
Mevcut Durum	Aydın Menderes Üniversitesi Sumer Kampüsü

Yerleşkenin yapılaşma biçimi ve mimari dili Nazilli'nin mimarisini etkilemiş ve kentin çehresini değiştirmiştir. Kente yeni kurulan Türkiye'nin modern yerleşim alanını meydana getirmiştir. Nazilli'de "modern" sosyal yaşamı inşa etmiştir. İlçenin ilk sinema ve tiyatrosu Sumerbank Yerleşkesi'nde izlenmiştir (Fabrika Arşivi).

¹⁵ Bu künyede kullanılan fotoğraflar sırasıyla; Anonim-4 ve Fabrika Arşivine aittir.

Yerleşkenin hastanesi bütün ilçeye hizmet etmiştir. Bursa’da olduğu gibi Nazilli’de de Dokuma Fabrikası Elektrik Santrali ile kentin elektrik ihtiyacını karşılanmıştır (Arıtan, 2002). 1960 yılında müessese durumuna getirilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında işletmenin yenilenmesi için 8.1 milyon TL harcanmıştır (Anonim-4, 1973). 1980 yılında alına 24 Ocak kararları ile etkisi ile fabrikanın özelleştirilmesine karar verilmiştir.

1998 yılında İzmir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun 7997 sayılı kararı ile, yerleşke üçüncü derece sit alanı olarak edilmiş ve fabrika binaları tarihi eser olarak tescillenmiştir. Kararda fabrika binalarının içindeki makinelerle birlikte müze olarak dönüştürülmesi önerilmiştir (Zeybekoğlu, 2002). Fabrika 2002 yılında kapatılmış ve bedelsiz olarak Adnan Menderes Üniversitesi’ne devredilmiştir. Çalışanların bir kısmı emekli edilmiş, bir kısmı da yurdun dört bir yanında açık olan Sümerbank fabrikalarına tayin edilmiştir. Üniversitenin kullanımı için ayrılan bölümlerin dışında kalan kısımlara; fabrika ve santral binalarına ise kilit vurulmuştur (Şekil 4.17), (Fabrika arşivi).

Şekil 4.17 : ¹⁶İplik fabrikası

---

¹⁶ Şekil 4.17 tez yazarı tarafından Ekim, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

Şekil 4.18 : Dersliğe dönüştürülen ambar binası

Şekil 4.19 : ¹⁷ Dersliğe dönüştürülen ambar binaları

Ambar binaları, dersliğe dönüştürülmüştür (Şekil 4.18) (Şekil 4.19). İhtiyaç sebebi ile mimari dili ambar binalarına görece benzer bir derslik de sonradan inşa edilmiştir (Şekil 4.20). Dersliklerin önüne kantin ve yemekhane inşa edilmiştir. Yönetim ve hastane binası ise fabrikanın müzesi olarak dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Yerleşkenin sınırlı bir bölümü meslek yüksek okulu tarafından kullanılmaktadır. Bunların dışında kalan binaların büyük bir bölümü tescil kararı sebebiyle bekletilmektedir. Binaların içleri son çıkan işçinin bıraktığı şekilde kalmıştır. Masalar ve sandalyeler çürümeye terk edilmiştir. Kampüs Aydın Menderes Üniversitesi Sümer Kampüsü olarak bilinmektedir. Üretim alanının karşısında yer alan işçi konutlarının

---

¹⁷ Şekil 4.18 ve Şekil 4.19 tez yazarı tarafından Ekim, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

bulunduğu bölge Dr. Yüksel Yalova Rekreasyon Alanı'na dönüştürülmüştür (Şekil 4.21). İşçi konutlarının neredeyse hepsi yıkılmıştır. Bir kaç tanesi rekreasyon alanı proje kapsamında yeniden işlevlendirilmiştir.

Şekil 4.20 : ¹⁸ Yeni inşa edilen derslik

Şekil 4.21 : Dr. Yüksel Yalova Rekreasyon Alanı

Bir öğrenci yerleşkesine kısmen dönüştürülen fabrika, bir işçinin bütün ihtiyaçlarını karşıladığı gibi bir öğrencinin bütün ihtiyaçlarını karşılamamaktadır (Şekil 4.20). Vakıf destekli bir devlet üniversitesi olmadığı için AGÜ'ye kıyasla yenileme çalışmaları uzun sürmektedir. çalışanlarının çabalarıyla fabrikanın kent hafızasındaki yerini korumaya dönük çalışmalar yapılmaktadır.

---

¹⁸ Şekil 4.20 ve 4.21 tez yazarı tarafından Ekim, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

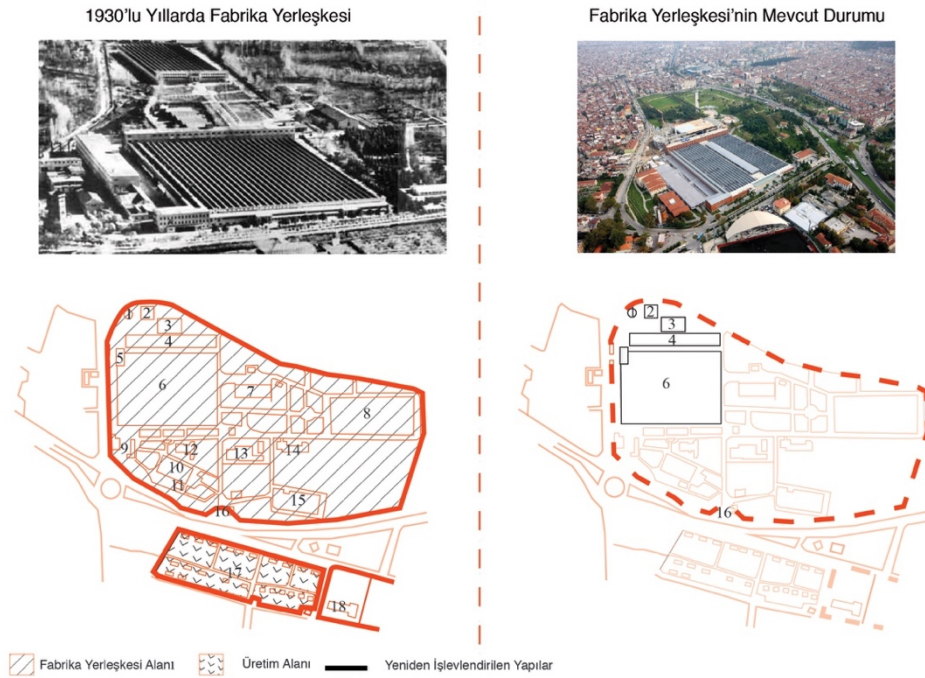
4.3.4 Merinos (Bursa) Dokuma Fabrikası

Merinos Dokuma Fabrikası Bursa ilinde bulunmaktadır. Bursa, Marmara Denizi'nin Uludağ eteklerine kadar uzanan, Asya ile Avrupa arasında kalan ve konumu sebebi ile kültürel etkileşime açık bir şehirdir. Tarihi boyunca da bir çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Tarihi ipek yolu üzerinden bulunan Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti ile birlikte gelişmiş; 1335-1363 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise Sümerbank Merinos Dokuma fabrikasının kurulmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyetinin sanayileşen ilk şehirlerinden biri olmuştur. 1929 yılında dünyada patlak veren ekonomik krizde (büyük buhran), Türkiye kamgarn ithalinin önüne geçmek istemiştir. Kamgarn üretmek, işlemek ve iç piyasada kullanılan kamgarn iplik fazlasının ihracatını sağlamak amacıyla Sümerbank Dokuma Fabrikası'nın kurulmasına karar verilmiştir (Zeybekoğlu, 2002). Bu fabrika ile Avusturalya'dan gelen yapağının önce iplik, sonra da yünlü kumaşa dönüştürülmesi öncelikli olarak amaçlanmış, ama asıl hedef; merinos koyunu üretimi ile birlikte yapağının da Bursa çevresinde üretimi olmuştur (Fabrika arşivi). Fabrika daha açılmadan merinos koyunu yetiştiriciliği fabrika çevresinde denenmiş ve olumlu sonuçlar alınmasının ardından fabrikanın kurulmasına karar verilmiştir (Fabrika arşivi).

Fabrikanın için yerinin seçim nedenlerinden bir tanesi de Bursa çevresinde merinos koyunlarının yetişiyor olmasıdır. Fabrikanın temeli 28.11.1935 yılında dönemin başbakanı İsmet İnönü tarafından atılmıştır. Fabrika 02.02.1938 de Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından açılmıştır (Anonim-3, 1959). Sümerbank Merinos Dokuma Fabrikası, yerli tiftiklerimizin kamgarn iplik harmanlarına karıştırılmasını sağlayarak, ülke ekonomisine katkıda bulunmuştur (Anonim-4, 1973). Bu sayede yurt içinde de dokuma sektörüne bağlı sanayi dallarının gelişmesini teşvik etmiştir. İşletme, 1442 işçi ve 67 memur ile hizmete başlamıştır (Fabrika Arşivi). Fabrikada 1938 yılında 500 kişi istihdam edilmiştir. Bu yıllarda Bursa'nın nüfusu ise 135.000'dir (Fabrika Arşivi). Sümerbank Dokuma Fabrikası Yerleşkesi 72 bin metrekarelik alan üzerine kurulmuştur. Yerleşkenin plan tipolojisine baktığımızda, SSCB tarafından planlanan ve inşa edilen Kayseri ve Nazilli'de bulunan yerleşkelere kıyasla daha organik bir yerleşim planına sahip olduğu görülmektedir

(Zeybekoğlu, 2002). Ereğli, Malatya, Nazilli ve Kayseri’de sevkiyat için tren istasyonu ile kurulan ilişki burada yoktur. Fabrikada sevkiyat kara yoluyla gerçekleştirilmektedir. Üretim ve konut alanları birbirinde ayrılmıştır (Şekil 4.2). Yerleşke planına göre, üretim alanında; su soğutma kulesi (1), havuz (2), santral (3), ambarlar ile atölyeler (4), yönetim (5), iplikhane (6), salaş ambarları (7), dokuma salonu (8), memur yemekhanesi (9), lokal (10), tenis kortu ve mini golf sahası (11), misafirhane (12), işçi yemekhanesi (13), kreş (14), yeni hazır giyim fabrikası (15) ile ana giriş kapısı (16) bulunmaktadır. Konut alanı ise lojmanlardan oluşmaktadır. Buna ek olarak konut alanına yakın Sümerbank’a ait bir ilkököl da bulunmaktadır (Şekil 4.22).

Şekil 4.22 : Fabrikanın ve Merinos Park'ın yerleşim planı

Yerleşke içerisinde üretim alanında bulunan sinema, kreş ve sosyal tesisler yalnızca fabrika mensuplarına değil bütün Bursa halkına hizmet vermiştir. Buna ek olarak yerleşke içerisinde bulunan elektrik santrali 1930'lu yıllarda Bursa'nın ihtiyacı olan elektriğin büyük bir bölümünü karşılamıştır. 1950'li yıllara geldiğimizde, Fabrika Amerika Birleşik Devletleri'ne ilk yünlü kumaş ihracatını gerçekleştirmiştir (Fabrika Arşivi). Fabrikanın iplik üretim kapasitesi 1953-54 yıllarda arttırılmış, makineler yenilenmiştir. Buna bağlı olarak da fabrika çalışan sayısı iki katına çıkmıştır (Fabrika Arşivi). İkinci Beş Yıllık kalkınma planı kapsamında 1970 yılında iplik ünitesinin modernleşmesi için 25.5 milyon TL bir harcanmıştır (Anonim-4, 1973). ABD'ye

yapılan ihraç ile varlığını sürdürebilen fabrika 1972 yılından sonra üretim verimini ve buna bağlı olarak da Bursa için önemini kaybetmeye başlamıştır. 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra, tek parti döneminde, fabrikada 3018 kişi istihdam edilmiştir. 1990 yılında özelleştirilmesi düşünülen fabrikanın satış kararı 2000 yılında alınmıştır (Fabrika Arşivi). Belli bir süre satışı gerçekleşemeyen fabrika 2004 yılında Özelleştirme İdaresi tarafından bedelsiz olarak Bursa Belediyesi'ne devredilmiştir (Fabrika Arşivi). Belediyenin fabrika yerleşkesi alanını kamu yararı çerçevesinde (eğitim, kültür, sanat ve halka açık etkinlikler) kullanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Bursa Belediyesi, fabrika yerleşkesinin üretim alanını kentsel dönüşüm projesi kapsamında imara açmıştır. Bugün yerleşke içerisindeki binalardan yalnızca su kulesi (1), santral (3), ambarlar ve atölyeler (4), iplikhane(6) binaları kullanılmaktadır (Şekil 4.21). Bunlara ek olarak 1950'lilerden sonra inşa edildiği tahmin edilen nikah salonu da bugün aynı işlevde varlığını sürdürmektedir. Fabrika, Merinos Tekstil Sanayi Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Bu amaç doğrultusunda Bursa Belediyesi, fabrika yerleşkesinin üretim alanını kentsel dönüşüm projesi kapsamında imara açmıştır. Bugün yerleşke içerisindeki binalardan yalnızca su kulesi(1), santral(3), ambarlar ve atölyeler (4), iplikhane(6) binaları kullanılmaktadır (Şekil 4.23), (Şekil 4.24), (Şekil 4.25), (Şekil 4.26), (Şekil, 4.27). Bunlara ek olarak 1950'lilerden sonra inşa edildiği tahmin edilen nikah salonu da bugün aynı işlevde varlığını sürdürmektedir. Fabrika, Merinos Tekstil Sanayi Müzesi'ne dönüştürülmüştür (Çizelge 4.5).

Şekil 4.23 : İplik fabrikası

Çizelge 4.5: ¹⁹Fabrika künyesi

	
Yer	Bursa
Mimari ve Planlama	Alman Asıllı Bir Ekip
Kuruluş Tarihi	1937
Kapatılma Tarihi	2004
Mevcut Durum	Merinos Kültür Park (Bursa Belediyesi'ne Ait)

İplikhane, Merinos Tekstil Sanayi Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Burada fabrikanın kurulumundan kapatılana kadar ki üretim ve fabrikadaki yaşantı, fotoğraflar, belgeler üzerinden sergilenmektedir. Kentin sanayi ve kültürel belleğinde Merinos Tekstil Fabrikası bu şekilde korunmaktadır. Fabrikada kullanılan İngiltere'den satın alınan makineler de bu sergide yer almaktadır. Ambar ve atölyeler(4) açık sergi alanına dönüştürülmüştür. Fabrika ilk kurulduğunda stadyum inşa edilmemiştir.

Bu nedenle stadyum fabrikanın ilk planında yer almamaktadır. Stadyum, bugün Merinos Stadyumu adıyla hala işlevini sürdürmektedir. Bunun dışında kalan binalar yıkılmıştır.

¹⁹ Bu künyede kullanılan fotoğraflar sırasıyla; Erden Güven Arşivi'ne Toprak (1988)' aittir.

Şekil 4.24 : ²⁰Fabrikanın içi (yeni fuar alanı)

Şekil 4.25 : Fabrikanın müze bölümü

---

²⁰ Şekil 4.24 ve Şekil 4.245tez yazarı tarafından Ekim, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

Şekil 4.26 : ²¹Fabrikanın müze bölümü

Şekil 4.27 : Enerji müzesi

²¹ Şekil 4.26 ve Şekil 4.27 tez yazarı tarafından Ağustos, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

Şekil 4.28 : ²²Su kulesi

Üretim alanının karşısında bulunan lojmanlar yıkılmış yerine konut ve iş yerleri inşa edilmiştir. Bugün yerleşke, 2000’li yılların serbest ekonomi politikalarının bir sonucu olarak üretim mekanından tüketim mekanına dönüştürülmüştür. 1930’lu yıllarda kullanıcısı işçi olan yerleşke, bugün kullanıcısı halk olan bir kültür parkıdır. 1930’lu yıllarda Sümerbank Merinos Bez Fabrikası, merkezi Ankara olan çağdaş ve modern kent kimliğinin yerleşke ölçeğinde bir dışa vurumu olmuştur.

Şekil 4.29 : Müze ve Merinos Atatürk Kültür Merkezi

---

²² Şekil 4.28 ve Şekil 4.29 tez yazarı tarafından Ağustos, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

Şekil 4.30 : ²³Bursa Merinos Parkı ve Merinos Atatürk Kültür Merkezi

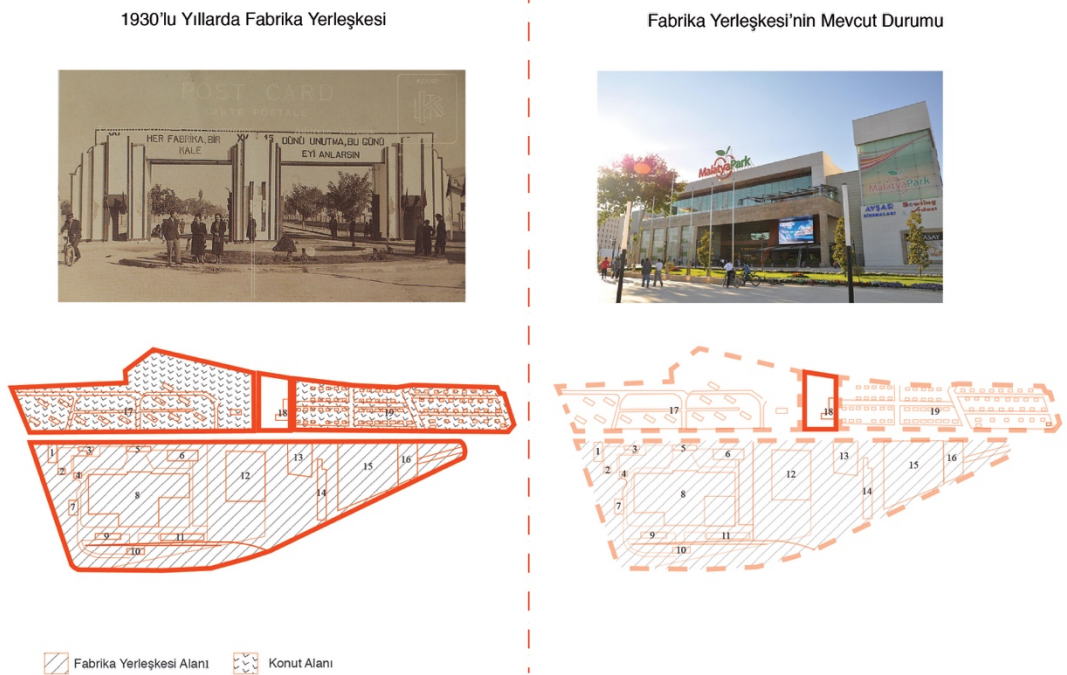
Bu büyük alanı Bursa Belediyesi yeşillendirerek, parka çevirmiştir. Bunlara ek olarak yerleşke içerisinde 140.000 metre karelik alana, Atatürk Kültür Merkezi inşa edilmiştir (Şekil 4.28), (Şekil 4.29). Bir fabrika yapısı olarak kurumsal sınırları içinde yaşam ve üretim alanlarıyla modern bir Türkiye atmosferi oluşturmuştur. Kurulduğu yıllarda yerleşke içerisinde gerçekleşen tiyatro ve müzik etkinliklerine ücretsiz seyirci olarak katılan halk, bugün aynı alanda bu etkinlikleri ücretli bir şekilde izlemektedir.

---

²³ Şekil 4.30 tez yazarı tarafından Ağustos, 2019 tarihinde yapılan alan çalışması sırasında çekilmiştir.

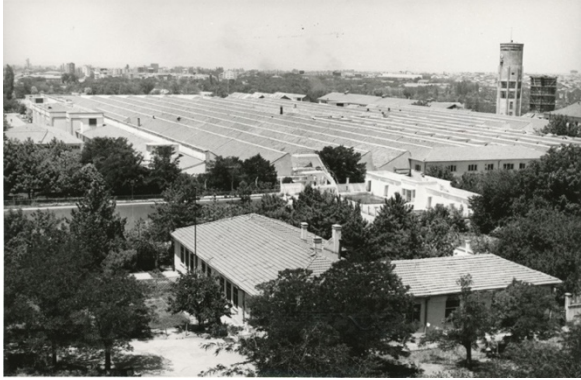

4.3.5 Malatya Dokuma Fabrikası

Tarihi Hititlere dayanan Malatya, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyetinin bir ili olmuştur (Kızılkaya, 2018). 1930'lu yıllarda bir kasaba görünümünde olan kaderi 1931 yılında demiryolu inşaatının bitiminin ardından değişmiştir. Fabrika mevcut kent merkezinin dışında kalan Ankara-Adana yolu üzerindeki İstasyon Cad. yakınında kurulmuştur. Sümerbank Dokuma Fabrikası'nın 1939 yılında kurulmasının ardından Malatya gelişmiş ve modernleşmiştir. İstasyon Caddesi, İnönü Caddesi ve Atatürk Bulvarı arasında diğer fabrikalarda kurulan ideolojik ilişki, Malatya Sümerbank Fabrikası'nda da gözlemlenmektedir (Aritan, 2002). Böylece Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve ideolojisinin yeni kent merkezinin Malatya'daki yeni temsili inşa edilmiştir. Yerleşke İnönü Caddesi'nin her iki tarafında konumlandırılmıştır. Yerleşkeden bugüne yalnızca konut alanı içerisindeki ilkokul binası kalmıştır. 1930'lu yıllarda devlet iktisat politikaları sonucu inşa edilen fabrika, kapitalist ekonomi koşullarında yerini AVM ile değiştirmiştir. Diğer yerleşkelerde de görmüş olduğumuz üretim alanı, konut alanı ayrımı burada da görülmektedir. İnönü Caddesi'nin üst kısmında kalan üretim alanında fabrika; yemekhane (1), kreş (2), sosyal merkez (3), itfaiye (4), ambarlar (9), su kulesi (10), spor alanları (12), memur evleri (14), tamirhane ve dokuma fabrikası bulunmaktadır (Şekil 4.30).

Şekil 4.31 : Fabrika ve AVM'nin yerleşim planı

Çizelge 4.6: ²⁴Fabrika künyesi

	
Yer	Malatya
Mimari ve Planlama	Alman asıllı bir ekip
Kuruluş Tarihi	1939
Satılma Tarihi	1998
Mevcut Durum	Marmara Girişim Grubu

Fabrika ve idari binalar, kısmen sosyal tesisler; altında kalan alanda ise konut, ilkokul ve diğer sosyal tesisler bulunmaktadır. Sosyal tesisler arasında memurlar için bir poliklinik, revir, işçi ve memur çocukları için kreş, bekar pavyonu, işçi ve memur vazife evleri, sinema, lokal, kütüphane ve yüzme havuzu bulunmaktadır. Bursa, Kayseri, Nazilli ve Ereğli’de olduğu gibi sosyal tesisler yalnızca Sümerbank mensuplarına değil, yerel halka hizmet etmiştir. Malatya yüzme havuzu yarışlara, balolara ve kayısı şenliklerine ev sahipliği yapmıştır. Bursa, Kayseri, Nazilli ve Ereğli’de olduğu gibi sosyal tesisler yalnızca Sümerbank mensuplarına değil, yerel halka hizmet vermiştir (Çizelge 4.6).

Yüzme Havuzu, yarışlara, balolara ve kayısı şenliklerine ev sahipliği yapmıştır (Şekil 4.31). Diğer fabrikalarla benzer kaderi olan fabrika, 1998 yılında özelleştirilmiş; Marmara Girişim Grubuna satılmıştır.

²⁴ Bu künyede kullanılan fotoğraflar sırasıyla; Erden Güven Arşivi’ne Sümerbank Aylık Kültür ve Endüstri Dergisi’ne aittir.

Şekil 4.32 : Fabrikanın yüzme havuzu (Erden Güven Arşivi)

Şekil 4.33 : MalatyaPark Alışveriş Merkezi (Url-24)

Bugün fabrika yerleşke ve binaları tamamen yıkılmıştır. Fabrika yerine MalatyaPark AVM inşa edilmiştir. Yerleşke sınırları içerisinde bugün; Malatya Belediyesi, Hilton Oteli ve MalatyaPark AVM bulunmaktadır. Konut alanı tamamen yıkılmış ve yerine konutlar, dükkanlar...vs. yapılmıştır (Şekil 4.32).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından, ulusun sosyal ve iktisadi inşası mimarlık odağında tartışılmıştır. Bir modernleşme politikası olarak kent ve köylerin yeniden inşasının alt nedenleri; kentsel ve sosyal dönüşüm hedefleri görünür kılınmıştır. “İktisat politikaları mekanın üretimini ve üretim ilişkilerini nasıl etkiler?” sorusuna cevap; BBKP kapsamında Bursa, Ereğli, Kayseri, Malatya ve Nazilli’de açılan dokuma fabrikaları yerleşkeleri üzerinden tartışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk sanayi girişimi ve arzu edilen modern hayatın ülkenin farklı noktalarındaki birer model uygulaması olması tezin motivasyonunu oluşturmuştur.

5.1 Değerlendirme

Türkiye’nin iktisat politikalarının değişiminin paralelinde, bu fabrikaların kendi sınırlarını yeniden tarifleyerek veya koruyarak, o sınırlar içinde hem işlevsel hem de biçimsel olarak yeniden varoluş hali araştırılmıştır. Bunun için bu fabrikaların işlev-biçim değişiminin gözlemlendiği 1930-1940, 1968-1972, 1980-1988 ve 1998-200..’li yıllara odaklanılmıştır. Bu yıllar Türkiye İktisat tarihinin de kırılma noktalarıdır. Bu yüzden, tez kapsamında Türkiye’deki iktisadi değişimin izleri bu fabrikaların mevcut durumları üzerinden görünür kılınmıştır. Bu tartışmaların sonucunda şu tespitler yapılmıştır;

1930-1940 Korumacı Devletçi Sanayileşme Dönemi: 1929’da ekonomik buhran içerisinde olan dünyada yüksek ithalat ücretleri bütün ülkeleri olduğu gibi Türkiye’yi de zorlamıştır. Bu zor koşullar altında ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için dışa kapalı bir ekonomi politikası uygulanmıştır. Boratav (2018)’in ‘korumacı devletçi sanayileşme’ olarak tanımladığı bu dönemde, içerde ekonomiyi canlandırmak ve üretmek için BBKP yapılmış ve fabrika yerleşkeleri kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde dünya ekonomisinde ithalat ücreti yüksek olan hammaddeler; pamuk, un ve şekerdir. Bu yüzden Türkiye’de ilk kurulan fabrikalar bu hammaddeleri işlemek için bir adım olmuştur. BBKP kapsamında kurulan ilk fabrikalar; Bursa (1938), Ereğli (1937), Kayseri (1935), Malatya (1939), Nazilli (1937) Dokuma ve İplik Fabrikaları’dır. Bu fabrikalar kuruldukları kentlerde, görece kent merkezinden uzak

bir yerde ve tren istasyonunun geçtiği güzergah üzerine konumlandırılmışlardır. Dolayısıyla yeni kent merkezinin oluşmasını sağlamışlardır. Bir istisna olarak Bursa Merinos Fabrikası'nda sevkiyat kara yoluyla yapılmıştır. Yerleşkenin yerleşim planı ve içerisindeki yapılar, bu kentlerin yapı tipolojisinden farklıdır. Dolayısıyla buldukları kenti yeni bir mimari dil ve yerleşim tipi ile tanıştırmışlardır. Kayseri ve Nazilli yerleşkesinin projesi Rus Turkstory şirketine çizdirildiği için binalarda ve yerleşim planında Rus Konstrüktivizm'inden izler görülmektedir. Bursa, Ereğli ve Malatya Alman bir firma tarafından projelendirilmiştir. Bu fabrikalar, Kayseri ve Nazilli'den farklı olarak şehre daha organik bir şekilde yerleştirildiği plan tiplerinden anlaşılmaktadır.

Bu fabrikalar, kurulduktan sonra, yarattığı istihdam ortamı sebebiyle buldukları kentlerde nüfus artışına sebep olmuşlardır. Bu fabrikalar, yerleşke içerisinde bulunan sinema, tiyatro salonları ve spor alanlarıyla kuruldukları kentteki sosyal yaşamı da değiştirerek, Modern Türkiye'nin modern yaşam pratiklerini gerçekleştiren kullanıcılarıyla çağdaş bir kentin temelini atmışlardır. Bu fabrikalar 1930'lu yıllarda kurulup, üretime geçerek Türkiye ekonomisine, sosyal hayatına katkıda bulunmuşlardır. 1930'lu yılların sonunda Türkiye'yi üretip, ürettiğini ihraç edebilen bir ülke haline getirmişlerdir. Bu olumlu istikrar 1939 yılına kadar sürmüştür. Bu yıl başlayan İkinci Dünya Savaşı, Türkiye savaşa girmese bile, ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

1968-1972 Ekonomide Dışa Bağımlı Genişleme Dönemi: 1940'lı yıllardan çok partili sisteme geçilmesi ve iktidar partisinin değişmesi ekonomiyi de direkt olarak etkilemiştir. Bu dönemde 1930'lu yıllardaki devletçi ve korumacı ekonomi politikalarından vazgeçilmiştir. ABD'den alınan Marshall yardımları ile Türkiye ekonomisi görünürde büyümüştür ama ekonomide ilk dış açık ve alınan dış kaynaklı borçlar bu yıllarda başlamıştır. 1950'li yıllardaki dışardan sürekli alınan kredi yardımının ve siyasi istikrarsızlık sebebiyle, ekonomide kötüye giden gidişat ve sıcak paraya alışmış bir Türkiye gözlemlenmiştir. Bu dönemde bir devlet teşebbüsü olduğu için ekonomiden direkt etkilenen bu fabrikaların kullandığı teknoloji yenilenememiştir. Bu fabrikalar dünyadaki teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Artan işçi sayısı da işçi konutu talebini gündeme getirmiştir. Bu yüzden işçilere ev yaptırma kooperatifi kurma izni verilmiştir. Böylece işçi konutu yapma görevi devletten kooperatiflere geçmiştir. Bu yeni yapılan konutlar yerleşke sınırlarına taşarak, buldukları kentlerde yeni mahallelerin oluşmasına sebep olmuştur. 1960'lı yıllara geldiğimizde

1930'lardaki gibi içe dönük ve üretim odaklı bir ekonomi politikası tercih edilse de dışa bağımlı olma durumu değişmemiştir. Bu dönemde İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yapılmıştır. Bu kapsamda Bursa, Kayseri, Ereğli, Malatya ve Nazilli fabrikalarına nakit aktarımı sağlanmıştır. Bu fabrikalar hazineden aldıkları bütçeyi makinelerini, fabrikalarını ve yerleşke içerisindeki diğer binaları yenilemek için kullanmıştır.

1980-1988 Sermayenin Karşı Saldırısı: 1973 yılında patlak veren Petrol Krizi ile ekonomide giderek büyüyen dış açık, Türkiye ekonomisini giderek dışa bağımlı hale getirmiştir. Doların durdurulamayan yükselişi karşısında 24 Ocak Kararları alınmış ve bir çözüm olarak devalüasyon uygulanmıştır. Bu dönem bir kamu iktisadi teşebbüsü olan dokuma fabrikaları için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bir kamu iktisadi teşebbüsü olan bu fabrikalara hazineden bütçe ayrılmamasına karar verilmiştir. Bu da fabrikaların modernleşme ve iyileştirme süreçlerini gerçekleştirememelerine sebep olmuştur. Fabrikalar iç ve dış borç yapmaya başlamıştır.

1998-2005 Kesintisiz IMF Gözetimi: 1991 yılına geldiğimizde, hala çalışır vaziyette olan ve katma değer üretebilecek bu fabrikaların özelleştirilmesi ve ıslah çalışması gündeme gelmiştir. O dönem Türkiye'de çalışmalar yapan Dünya Bankası Heyeti'nin özelleştirme lehine hazırlamış olduğu rapor, bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Böylece bu fabrikalar belirsizliğe sürüklenmiş, bu tarihlerde kapatılmış ve satışı için kaderlerine terkedilmiştir. Kayseri Dokuma Fabrikası Yerleşkesi 1999 yılında kapatılmıştır. Önce Erciyes Üniversitesi'ne devredilmiştir. Bugün AGÜ tarafından üniversite kampüsü olarak kullanılmaktadır. Ereğli Dokuma Fabrikası Albayrak Tekstil tarafından satın alınmıştır. Fabrika Yerleşkesi Ereğli Tekstil tarafından kullanılmaktadır. Nazilli Basma Fabrikası 2002 yılında kapatılmıştır ve Adnan Menderes Üniversitesi'ne devredilmiştir. Fabrika Yerleşkesi Nazilli Meslek Yüksek Okulu olarak hizmet vermektedir. Bursa Merinos Fabrikası kapatılarak tekstil müzesine dönüştürülmüştür. Bu fabrika yerleşkesindeki diğer binalar ve konut alanları yıkılmıştır. Fabrika alanına Merinos Kültür Merkezi inşa edilmiştir. Malatya Dokuma fabrikası binaları tamamen yıkılmıştır. Yerine Malatypark (Alışveriş Merkezi) inşa edilmiştir.

5.2 Sonuç

“Yeni şehirlere dair yeni bir şey yok” Rosemary Wakeman

Sanayi devrimiyle birlikte kurulmaya başlayan yeni şehirler; ağırlıklı olarak bir üretim mekanı olan fabrika merkezli yerlerdir. Bazılarında üretim bazılarında ise yönetim şekli egemen olmuştur. Farklı yerlerde, farklı coğrafyalarda, farklı plan şeması ile inşa edilseler de, sanayi devriminin gereklilikleri için kurulan bu yeni şehirler, aynı nedenlerle bugün kullanılmamakta ve kaderlerine terkedilmiştir. Dolayısıyla yeni şehirlere dair yeni olan şey; inşa politikaları, yer ve yerle kurdukları ilişkidir.

Ebenezer Howard’ın Bahçe Şehir fikrinden yola çıkılarak, 19. ve 20. yy’ın problemlerine çözüm bulmak amacıyla inşa edilen ‘yeni şehirler’ benzer bir kadere sahip olmuşlardır. Farklı ülkelerde ve farklı politikalar sonucu inşa edilseler de, bir üretim mekanı olan fabrikalar, dünyada üretim model ve ilişkilerinin değişmesi sebebiyle serbest piyasa koşullarına yenik düşmüş ve kapatılmıştır. Şanslı olanları dönüştürülmüş ve bugün farklı fonksiyonlara sahip olarak fiziksel varlığını sürdürmektedirler. New Lanark ve Familistere bugün müzeye dönüştürülmüştür. 1900’lü yıllarda üretim mekanı ve yaşam alanı olan bu şehirler, artık kent hafızasının korunduğu, sergilendiği mekanlardır. Başka bir deyişle de bu hafızanın satıldığı müzelere ve tüketim mekanlarına dönüştürülmüştür. SSCB’de, Almanya’da, ABD’de ve İtalya’da ise *ghost cities* (hayalet şehirler) olarak bilinen bu şehirlerin birçoğu, ülkelerinin bir köşesinde kaderlerine terkedilmiştir.

1900’lü yılların yeni üretim modeli ve yaşam alanları olan bu şehirler bugün eski ve terkedilmiş yerleşim alanlarıdır. Bu şehirleri o zaman yeni ve bugün eski yapan nedir? Bu şehirlere bugünden bakmak neden önemlidir?

Bu sorulara bu tezde Sümerbank tarafından kurulan ilk beş dokuma fabrikasının dönüşümü üzerinden cevap aranmıştır. Bu fabrikalar bu tezin vaka analizini oluşturmuştur.

Dünya 1929 Ekonomik kriziyle mücadele ederken, Türkiye Cumhuriyeti artan ithalat fiyatları sebebiyle, krizden etkilenmeden kendi sanayi ve ekonomisini inşa etme kaygılarıyla bu fabrika yerleşkeleri inşa edilmiştir. Yine ekonomik kaygılarla, uygulamaya konan iktisat politikaları sebebiyle 2000’li yıllarda özelleştirilmiş, dönüştürülmüş ve yıkılmıştır. 1930’larda bir çare olarak uygulanan korumacı devletçi ekonomi politikaların var ettiği fabrikalar, 1980’li yıllarda uygulanması tercih edilen serbest ekonomi politikalarının gerektirdiklerine uymadıkları için önce gerekçeleri

hazırlanmış ardından da kapatılmıştır. Sonra da özelleştirilmiştir. Sırasıyla önce kurumsal kimliği, sonra işlevi ve mekanları da değişerek kendini ve bulunduğu yeri başka bir isimle tariflemiştir (Şekil 5.1).

AGÜ'ye devredilen Kayseri Sümerbank Fabrikası'nın üretim alanı bir eğitim kampüsüne, işçi köyü bir öğrenci köyüne dönüştürülmüştür. 1930'larda bir işçi ve üretim yerleşkesi olan fabrika, bugün bir eğitim kurumudur. Yerleşke üretim işlevini geçmişten farklı olarak bugün akademik olarak gerçekleştirse de 1930'lardaki yerleşke içerisindeki modern yaşantı, bugün başka bir formda hissedilmektedir. Yerleşke 1930'lu yıllarda olduğu gibi bugün de Kayseri için önemini korumaktadır.

Ereğli Dokuma Fabrika Yerleşkesi ve İşçi Konutları'ndan geriye bugün yalnızca fabrika alanı kalmıştır. Belediye tarafından 2002 yılında yapılan koruma imar planı kapsamında bazı bölgelerde yeniden işlevlendirme ve koruma çalışmaları yapılmıştır ama 2000'li yıllara gelene kadar konutlar ve bazı fabrika binaları zarar görmüştür. Albayrak Tekstil tarafından satın alınan fabrika artık devletçi ekonomi modelinin bir çıktısı olan devlete ait bir fabrika değil, şahsa ait bir fabrikadır.

Nazilli Basma Fabrikası bugün Aydın Menderes Üniversitesi tarafından Meslek Yüksek Okulu kampüsü olarak kullanılmaktadır. Yerleşkenin sınırlı bir bölümü öğrencilerin kullanımına açılmıştır. Diğer bölümleri olası bir restorasyon için bekletilmektedir. AGÜ gibi vakıf destekli bir üniversite olmadığı için bu süreç görece daha yavaş sürmektedir. Kayseri Dokuma Fabrikası gibi Nazilli Basma Fabrikası da 1930'lu yıllardan farklı olarak akademik bir üretim gerçekleştirmektedir. Bir devlet üniversitesi olarak devlete ait olmayı sürdürmüştür.

Bursa Merinos Bez Fabrikası üretim alanının sınırları bugün tamamen kalmıştır. Üretim alanındaki bazı binalar yeniden işlevlendirilmiş ve büyük bir kısmı yıkılmıştır. Belediyeye ait Merinos Park olarak kamusal bir alana dönüştürülmüştür. Konut alanı yıkılmış ve yerine yeni binalar inşa edilmiştir.

Malatya Dokuma Fabrikası üretim ve konut alanı tamamen yıkılmıştır. Sümerbank Dokuma Fabrikası'ndan geriye bugün yalnızca Sümer İlkokulu kalmıştır. Devletçi ekonomi politikalarının bir çıktısı olan fabrika yerleşkesi yerinde bugün alışveriş merkezi bulunmaktadır. Değişen sermaye yönetimi mekanın üretim ilişkileri ve kendini de değiştirerek bugün bir tüketim mekanına dönüştürmüştür.

Buraya kadar Sümerbank Dokuma Fabrikaları'nın bir endüstri mirası olarak Türkiye Cumhuriyet'i tarihindeki yerinin altı çizilmiştir. Mimarlık odağında tutarlı bir tez ortaya konulmuştur.

Şekil 5.1: Fabrikaların mekansal dönüşümünün 2. bölümü (2000’li Yıllar Şekil 1.1’in devamı)

Bu tezde, yalnızca dokuma fabrikalarının bugünkü durumları ele alınmıştır. Bu çalışmanın genişletilip, bu fabrikalara ait belgelerin toplanıp, geleceği aktarılması bir görev ve temennidir. Bu tez bu temenninin çok küçük bir parçasını gerçekleştirmişti

KAYNAKLAR

- Anonim, 1.** (1935). *Kayseri Dokuma Fabrikası Albümü*. İstanbul, Resimli Ay Basım Evi T. L
- Anonim, 2.** (1944). Sümerbank Amele Evleri ve Mahalleleri. *Arkitekt*, 144(145-16), 9-13
- Anonim, 3.** (1959). *Cumhuriyetin 25. Yılında Sümerbank*. İstanbul, Cumhuriyet Matbaası
- Anonim, 4.** (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*. İstanbul, Tisa Matbaası
- Akçan, E.** (2009). *Çeviride Modern Olan: Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Arıtan, Ö.** (2004). *Kapitalist/sosyalist modernleşme modellerinin erken Cumhuriyet dönemi mimarlığının biçimlenişine etkileri-Sümerbank KİT Yerleşkeleri üzerinden yeni bir anlamlandırma denemesi* (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Asiliskender, B.** (2002). *Cumhuriyetin ilk yıllarında mimaride 'modern' kimlik arayışı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası örneği*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Asiliskender, B. & Yöney, N.** (2018). Docomomo_Türkiye'nin İlk Göz Ağrısı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Yerleşkesi'nin Korunması. *BETONART*, 56, 30-35
- Atam R.** (1972). Keşenli Ali Destanı Sümer Amatör Tiyato Topluluğunca Başarı İle Oynanıyor. *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*, 11(121), 18
- Bora, T.** (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi ideolojiler*. İstanbul, İletişim Yayınları
- Boratav, K.** (2018). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*. Ankara, İmge Kitabevi
- Bozdoğan, S.** (2015). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Mimari Kültür*. İstanbul, Metis Yayınları
- Cengizkan, A.** (2009). *Fabrikada Barınmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları: Yaşam, Mekan ve Kent*. Ankara, Arkadaş Yayınevi
- Dönmez, G.** (2019). Cumhuriyet Dönemi İşçi Yerleşkeleri ve Lojman Alanlarının Kente Olan Etkileri: Bursa Örneği. *Paradoks: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15(1), 55-76
- Eagleton, T.** (2010). *İdeoloji*. İstanbul, Ayrıntı Yayınevi

- Eldek, H.** (2007). *Value Assesment For Defining The Conservation Principles for Kayseri Sumerbank Bez Fabrikası* (Yüksek lisans tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ereğli Belediyesi.** (2002). *Sümerbank İşçi Lojmanları ve Memur Evleri Sit Alanı, Koruma İmar Planı Araştırma Raporu*
- Ertan, K.** (2004). 20.Yüzyıl Kent Ütopyaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 13(3), 5-11
- Hançerlioğlu, O.** (1979). *Felsefe Sözlüğü* (5. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi
- İnan, A.** (1972). *Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Fishman, R.** (2016). *Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier*. İstanbul, Daimon Yayınları
- Kilci, M.** (1994). *Başlangıcından Bugüne Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, (1984-1994)
- Lefebvre, H.** (2014). *Mekanın Üretimi*. İstanbul, Sel Yayıncılık
- Toprak, Z.** (1988). *Sümerbank A.Ş.* İstanbul, Creative Yayıncılık
- Yeşilkaya, N.** (1999). *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*. İstanbul, İletişim Yayınları
- Wakeman, R.** (2019). *Ütopyayı Hayata Geçirmek: Yeni Şehir Hareketi’nin Düşünsel Tarihi*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları
- Williams, R.** (2005). *Anahtar Sözcükler*. İstanbul, İletişim Yayınları
- Zeybekoğlu, S.** (2002). *Erken Cumhuriyet dönemi sanayi komplekslerinin mekansal analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa ve Eskişehir Örnekleri* (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Url-1 < <https://www.wired.com/2010/05/0514robert-owen-born/> > alınan tarih: 04.05.2019

Url-2 < <https://www.visitheritage.co.uk/whats-on/new-lanark-mills-world-heritage-site-p2097811> > alınan tarih: 04.05.2019

Url-3 < <http://www.hurriyet.com.tr/utopik-sosyalistlerin-deney-koyu-new-lanark-21538206> > alınan tarih: 04.05.2019

Url-4 < <http://tehne.com/event/novosti/istoriya-chastnoy-zhizni-ot-velikoy-francuzskoy-revolyucii-do-i-mirovoy-voyny-2018> > alınan tarih: 05.05.2019

Url-5 < <https://www.familistere.com/fr/visiter/preparer-sa-visite/visiteurs-individuels-ou-familles> > alınan tarih: 05.05.2019

Url-6 < <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/godin-in-utopik-koyunu-yilda-70-bin-kisi-geziyor-21311115> > alınan tarih: 05.05.2019

Url-7 < <http://modernismbuildingurbanjournal381.blogspot.com> > alınan tarih: 08.05.2019

- Url-8**< https://tailieu.vn/docview/tailieu/2016/20160301/doinhugiobay_17/4_chuong_4_5941.pdf > alınan tarih: 08.05.2019
- Url-9**< <http://massimopalumbo.blogspot.com/2017/03/blog-post.html> > alınan tarih: 10.05.2019
- Url-10**< <http://www.prolocosabaudia.it/en/history/> > alınan tarih: 10.05.2019
- Url-11**< <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:1504171> > alınan tarih: 11.05.2019
- Url-12**< <https://www.amusingplanet.com/2017/07/magnitogorsk-russias-steel-heart.html> > alınan tarih: 11.05.2019
- Url-13**< <https://www.arkitektuel.com/hermann-jansenin-ankara-plani/> > alınan tarih: 12.05.2019
- Url-14**< <http://somuthaber.com/kayseri-sumerbank-bez-fabrikasini-hatirladiniz-mi/3714/> > alınan tarih: 20.05.2019
- Url-15**<<http://press.agu.edu.tr/logolar>> alınan tarih: 12.11.2019
- Url-16**<<http://www.kayserihaber.com.tr/haber/agu-sumer-kampusune-19329.html>
alınan tarih: 12.11.2019
- Url-17**<
<http://www.agu.edu.tr/haberler/1027/AGÜ%20Ways%20ile%20Küresel%20Sorunlara%20Çözüm%20Arayışı...>> alınan tarih: 12.11.2019
- Url-18**< <http://www.ereglitekstil.com/kurumsal.aspx> > alınan tarih: 12.11.2019
- Url-19**< <https://www.adu.edu.tr/tr/logo-arsivi> > alınan tarih: 12.11.2019
- Url-20**<<http://tekstilmuzesi.bursa.bel.tr>< alınan tarih: 12.11.2019
- Url-21**<<https://www.mynet.com/merinos-parkinda-spor-zamani-180100922528> >
alınan tarih: 12.11.2019
- Url-22**<<https://www.bursasancak.com.tr/bursa-haber/merinos-parkina-renk-kattilar-h25228.html> > alınan tarih: 12.11. 2019
- Url-23**< <http://www.malatyapark.com.tr/portfolio/adidas/> > alınan tarih: 12.11.2019
- Url-24**< <https://www.avmgezgini.com/avmler/malatya/malatya-park-avm-95.html> >
alınan tarih: 12.11.2019
- Url-25**< <https://www.belsos.com/escafe/> > alınan tarih: 12.11.2019

Url-26< <http://mallandmotto.com/2018/07/05/mutlu-anlarin-merkezi-malatya-park-alisveris-ve-yasam-merkezi/>> alinan tarih: 12.11.2019

Url-27< https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g298018-d3608450-i131922581-MalatyaPark_Shopping_Center-Malatya.html> alinan tarih: 12.11. 2019

EKLER

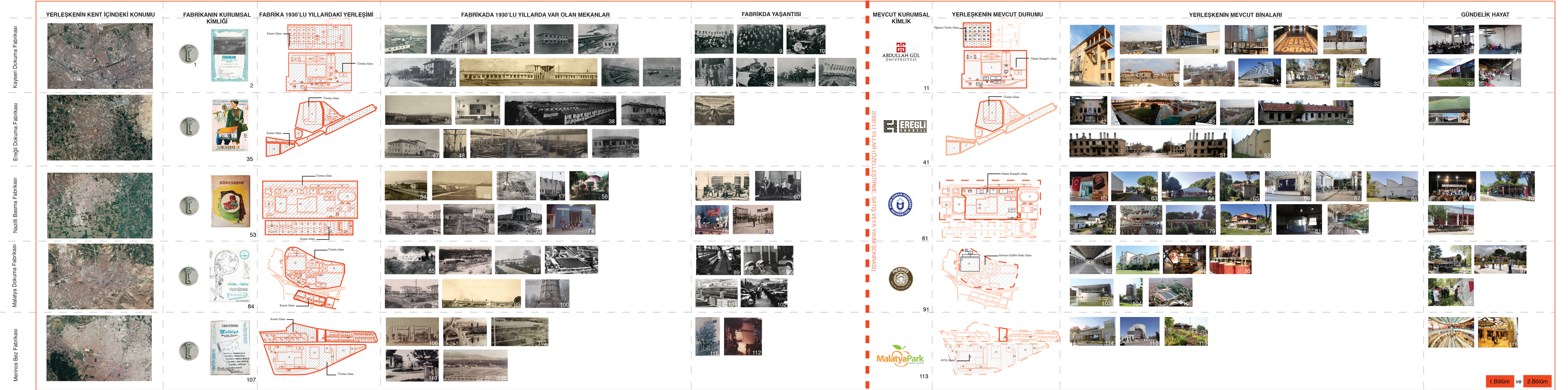
EK A: Fabrikaların 1930'lu ve 2000'li yıllardaki mekansal dönüşümünün haritalaması (Şekil 1.1 ve Şekil 5.1'in tamamı)²⁵

---

²⁵Fotoğraf Künyesi (Sırasıyla): 1 (Anonim-2), 2 (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 1951), 3 (Fatma Büşra Şahin Arşivi), 4 (Anonim-3), 5, 6, 7, 8, 9, 10 (Anonim-1), 11(Url-15), 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 (Eldeş Arşivi), 20 (Anonim-2), 21 (Fatma Büşra Şahin Arşivi), 23, 24, 25, 26, 27 (Anonim-1), 28, 29, 30, 31, 32 (Eldeş Arşivi), 33 (Url-16), 34 (Url-17), 35 (Toprak, 1988), 36, 37 (SALT Araştırma Arşivi), 38, 39 (Arkitekt, 1944), 40 (SAL Araştırma Arşivi), 41 (Url-18), 42, 43, 44, 45 (Ereğli Belediyesi Arşivi), 45, 46 (Url-18), 47, 48, 49 (SALT Araştırma Arşivi), 50 (Arkitekt, 1944), 51, 52 (Ereğli Belediyesi Arşivi), 53 (Nazilli Basma Fabrikası Arşivi), 54, 55 (Nazilli Basma Fabrikası Arşivi), 56 (Anonim-4), 57, 58 (Nazilli Basma Fabrikası Arşivi), 59, 60 (Nazilli Basma Fabrikası Arşivi), 61 (Url-19), 62, 63, 64, 65 (Eldeş Arşivi), 66, 67 (Egemen Karakaya Arşivi), 68, 69, 70 (Eldeş Arşivi), 71, 72, 73, 74, 75, 76 (Nazilli Basma Fabrikası Arşivi), 77, 78, 79, 80 (Eldeş Arşivi), 81 (Egemen Karakaya Arşivi), 82, 83 (Eldeş Arşivi), 84 (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 1951), 85, 86, 87 (Merinos Bez Fabrikası Arşivi), 88 (Anonim-4), 89, 90 (Merinos Bez Fabrikası Arşivi), 91 (Url-20), 91, 93, 94, 95, 96 (Eldeş Arşivi), 97 (Url-21), 98, 99 (Erden Güven Arşivi), 100(Eldeş Arşivi), 101,102 (Erden Güven Arşivi), 103, 104, 105 (Eldeş Arşivi) 106 (Url-22), 107 (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 1951), 108, 109, 110 (Erden Güven Arşivi), 111 (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 1951, 112 (Erden Güven Arşivi), 113 (Url-23), 114 (Url-24), 115 (Merve Derinpınar Arşivi), 116 (Url-25), 117 (Url-26), 118(Url-27), 119, 120 (Erden Güven Arşivi)

Şekil A.1: Fabrikaların 1930'lu ve 2000'li yıllardaki mekansal dönüşümünün haritalaması (Şekil 1.1 ve Şekil 5.1'in Tamamı)

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Ilgın Yeşim Eldeş
Doğum Tarihi ve Yeri : 1989, Pazar/RİZE
E-posta : ilginyesimeldes@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** : 2013, Maltepe Üniversitesi, Mimarlık Fak., Mimarlık
- **Yükseklisans** : 2017-2018, Universida de Lisboa, Architecture Department, Architectural Design Program (Erasmus)
2019, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fak.,
Mimari Tasarım Programı

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

- 2014 -2017 yılları arasında Binat İletişim ve Danışmanlık bünyesindeki yayınlarda; bi_özet ve BETONART'ta iletişim editörü olarak çalıştı.
- 2018-2019 yılları arasında Solar Decathlon Africa yarışmasına hazırlanan Teambosphorus ekibinin ekip koordinatörlüğü ve mimari ekip üyeliği görevini yürüttü.
- 2019 yılında Solar Decathlon Afrika yarışmasında Teambosphorus ekibi ile: İnşaat ve mühendislik, inovasyon ve iletişim kategorilerinde birinci oldu.